

کورد له هۆنراوی کلاسیکی فارسیدا

مه‌زه‌هر ئیبراهیمی^۱

هه‌ریم عوسمان^۲

(وتاری توێژینه‌وه‌یی)

کاتی وه‌رگری: ۴ی گولانی ۱۴۰۳، کاتی په‌ژێران: ۷ی سه‌رماوه‌زی ۱۴۰۳، ل. ۳۰۰-۲۶۹

DOI: 10.22034/JOKL.2024.141129.1370

چکیده

ادبیات فارسی با قدمتی بیش از هزار سال و با رواج در بستری بسیار وسیع، جایگاه انعکاس مسائل، موضوعات، گفتمان‌ها و رویدادهای تاریخی زیادی است و چگونگی بازنمایی گروه‌ها، ادیان و ملل مختلفی را می‌توان در آن دید. این ادبیات با توجه به نزدیکی و ارتباط با ملت کرد، تصاویر گوناگونی را در پیوند با زبان، فرهنگ و نژاد و نیز کلیشه‌های مرتبط با آن در خود جای داده است. در پژوهش پیش رو، به منظور مشخص نمودن چگونگی بازنمایی واژه «کرد»، بخش بزرگی از شعر کلاسیک فارسی، از شاعران فارس و فارسی‌سرای سده چهارم تا سیزدهم هجری، بر مبنای نظریه و رویکرد بازنمایی و کلیشه‌سازی بررسی شدند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که «کرد» در شعر کلاسیک فارسی دارای چند تصویر پربسامد است که می‌توان آنها را به دو دسته اصلی تقسیم کرد؛ دسته اول، تصاویری هستند که مفهوم اصلی و رایج «کرد» را، همچون گروهی قومی-نژادی، در نظر داشته‌اند که خود مشتعل بر سه تصویر مثبت، منفی و بدون ارزش‌گذاری است. دسته دوم، معانی ضمنی این واژه، از جمله بیابان‌گرد، چادرنشین، چوپان و دامدار را دربر می‌گیرد که بر همین پایه، معانی نادان، بی‌سواد و دزد و راهزن را نیز به همراه آورده است. با توجه به شواهد مورد بررسی، برخی از تصاویر منفی، به صورتی کلیشه‌ای و در طول چند قرن به عنوان نگرش‌هایی ایستا بازتولید شده‌اند. لازم به ذکر است که بیشتر بازنمایی‌های منفی، معانی ضمنی واژه را در نظر داشته‌اند، نه معنی اولیه و رایج آن را.

واژگان کلیدی: کرد، شعر کلاسیک فارسی، بازنمایی، کلیشه‌سازی

کورتە

وێژە‌ی فارسی به ته‌مه‌نیکی زیاتر له هه‌زار ساڵ و به رووبه‌ریکی به‌ریه‌وه‌ شوێنی ڕه‌نگه‌ده‌وه‌ی گه‌لیک پرس و گوته‌ر و پروداوی میژوویی و هه‌لگری وێنه‌ی زۆر پێکهاته و نایین و نه‌ته‌وه‌ی جیا‌جیا‌یه. ته‌مه‌ده‌یه له به‌ر نزیکی و تێکه‌لیی له‌گه‌ڵ گه‌لی کورد، وێنه‌ی جو‌راو‌جو‌ری له‌ زمان، چاند و ره‌گه‌زی کوردان و هه‌ره‌ها کلیشه‌گه‌لی پێوه‌نیداری له‌خویدا هه‌لگه‌رتووه. له‌مه‌ توێژینه‌وه‌دا بو‌ درخستنی چۆنه‌تییه‌ی نو‌اندنه‌وه‌ی «کورد»، به‌شی زۆری هۆنراوی کلاسیکی فارسیی سه‌ده‌ی چوارده‌م تا سێزده‌هه‌می کو‌چی، به‌ ناو‌ر‌ده‌وه‌ له‌ تیۆری و بو‌جوونی نو‌اندنه‌وه‌ و کلیشه‌سازی تاوتوێ کران. نه‌ه‌جامی توێژینه‌وه‌که‌ ده‌ریده‌خات که «کورد» له‌ هۆنراوی کلاسیکی فارسیدا خاوه‌ن چه‌ند وێنه‌ی فره‌پاته‌ که ده‌توانین به‌سه‌ر دوو پو‌لدا دابه‌شیان بکه‌ین: ۱. نه‌وانه‌ی واتای سه‌ره‌کی و باوی کوردیان وه‌ک پێکهاته‌یه‌کی قه‌ومی- په‌گه‌زی له‌ به‌رچاو بووه‌ که بو‌خۆی سه‌ وێنه‌ی نه‌رته‌نی، نه‌رته‌نی و بی‌هه‌سه‌نگانه‌ن ده‌گه‌رته‌وه؛ ۲. نو‌اندنه‌وه‌ی کورد به‌پێی واتای پا‌له‌کی، ده‌شته‌کی، ده‌وارنشین، شوان و نا‌ژه‌لدار له‌خۆ ده‌گه‌رت و هه‌ر به‌م پێیه‌ واتای نه‌زان، نه‌خوێندوار، دز و ڕه‌گی‌ری په‌گه‌له‌ تاوتوێ ده‌قه‌ به‌ر‌ب‌سه‌کان پێشان‌ده‌ری نه‌وه‌ن که هه‌ندیک له‌ وێنه‌ نه‌رته‌نییه‌کان به‌ شیوه‌ی کلیشه‌یی و به‌ در‌ژایی چه‌ند سه‌ده‌ له‌گۆرێدا بوونه‌ و به‌ به‌رده‌وامی و له‌ شیوه‌ی هه‌ندیک بیر و ڕوانگه‌ی چه‌قه‌سه‌ستو‌دا به‌ره‌مه‌ هێنراوه‌ته‌وه‌. شیوا‌ی باسه‌، به‌شی زیاتری وێنه‌ نه‌رته‌نییه‌کان واتای پا‌له‌کیی وشه‌که‌یان له‌ به‌رچاو بووه‌، نه‌ک واتا سه‌ره‌کی و باوه‌که‌ی.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: کورد، هۆنراوی کلاسیکی فارسی، نو‌اندنه‌وه‌، کلیشه‌سازی

١- پیشه‌کی

کۆمه‌لانی مروّف به درێژی میژووی په‌یوه‌ندییه‌کانیان به‌پێی جیاوازیی رهنگ، رهنگ، زار و زمان، چاند، بیروباوەر و هتد و له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رژه‌وه‌ندی، له‌لایه‌ن خودیان ئه‌ویدییه‌وه به‌شێوه‌ی جوړاو جوړ پیناسه‌ کراون و هه‌ندیک تایبه‌تمه‌ندیی ئه‌رینی و نه‌رینیان خراوته‌پال. به‌شیک لهم وینه و ویناگه‌له به‌رده‌وام به‌رهم هینراونه‌ته‌وه و به‌ درێژی چه‌ندین سه‌ده وه‌ک راستیه‌ک له‌ بیرگی هاوبه‌شی خه‌لکدا جیگیربوونه و هه‌نووکه‌ش له‌گۆریدان. ئه‌م هه‌ولانه له‌ پیناو یه‌کخستن و کۆکردنه‌وه‌ی ژماریه‌ک مروّف به‌ ده‌ور ئایدیایه‌کی هه‌لبه‌ستراودایه و زۆرجار بۆ به‌دیه‌یتانی ئامانج په‌نا براوته‌ به‌ر ئه‌فسانه و به‌سه‌رهاتی ئه‌فسانه‌ئاسا و رووداوی سه‌یر و سه‌مه‌ره. وه‌سف و پیناسه‌کردنی ئه‌ویدی له‌ گۆشه‌نیگای خۆوه و زیاتر به‌پێی خه‌یال و له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی، تایبه‌تمه‌ندییه‌کی به‌رچاوی هه‌موو پینکهاته‌ نه‌ته‌وه‌یی، ئایینی، کولتووری و زمانیه‌کانه.

کورد وه‌ک پینکهاته‌یه‌کی دێرینی ناوچه‌که، هه‌ر له‌ کۆنه‌وه له‌ لایه‌ن پینکهاته‌ ئایینی و قه‌ومیه‌کانی تروه‌ به‌ شێوه‌ی جوړاو جوړ وه‌سف کراوه که‌ رهنگدانه‌وه‌ی له‌ به‌رهم می‌ژوویی و ئه‌ده‌بیی دراوسینکاندا ده‌بینین. ئه‌ویدی سه‌رده‌ست، به‌ درێژی میژوو، له‌ پێی هه‌ندیک «ئیمار» و «کلێشه» و بیروکه‌ی چه‌ندپاته‌وه‌ پێوه‌ندی له‌ گه‌ل کورد گرتوه و له‌و رینگایه‌وه هه‌ولێ داوه له‌ پینکه‌یتانی رووداوه‌کانی ناوه‌وه‌ی کۆمه‌لگای کوردیدا رۆلی سه‌ره‌کی بگێڕێ. کورد زۆرجار خۆناسینی له‌ چوارچۆیه‌ی ئه‌و پیناسه‌دا بووه که‌ ئه‌ویدی به‌رده‌وام به‌ مه‌به‌ستی ده‌سته‌به‌سه‌رداگرتن و کۆتروۆل‌کردنی دایتاشیوه؛ «میوانداریتی»، «تیک‌نالایی له‌ گه‌ل سروشت»، «له‌ دل‌ه‌وه به‌رهم و به‌رواله‌ت توندوتیژ» و «ساده‌یی و ساویلکه‌یی» هه‌ندیک له‌و کلێشه به‌رچاوانه‌ن که‌ ته‌نانه‌ت [به‌شیک] کوردانی‌ش وه‌ک تایبه‌تمه‌ندیی سروشتی و زاتی شوناسی کورد باوه‌ریان پینانه (مه‌مه‌دی، ٢٠٢٠: ٥).

به‌شێوه‌یه‌کی گشتی له‌ زانیی ئیسلامیدا سێ چوارچۆیه‌ی گشتی بۆ ریشه‌ی کورد هه‌یه: چوارچۆیه‌ی یه‌که‌م له‌ریشه‌ی سه‌راپای کورددا خۆی ده‌نوییت، ده‌توانرێت به‌ ریشه‌ی ئیسرایلی ناوبریت، چونکه‌ میژوونووسه‌کان له‌دارشتنی ئه‌م ریشه‌یه‌دا پشتیان به‌ رافه‌کانی ته‌ورات و گێڕانه‌وه ئیسرایلییه‌کان به‌ستوه... به‌کوردکردنی (استکرا) ئه‌وانه‌ی شه‌یتان لاقه‌ی کردن و دانانی کورد به‌ جنۆکه... چوارچۆیه‌ی دوهم، چوارچۆیه‌یه‌کی فارسییه، که‌ ئه‌مه‌ش به‌لگه‌ی ئه‌وه‌یه ته‌نانه‌ت دوای بالاده‌ستبوونی رۆشنبیری عه‌ره‌بی له‌ژێر په‌رده‌ی ئیسلامدا، رۆشنبیری فارسی له‌ کایه‌ی ئیسلامیدا ئاماده‌یه‌کی به‌هێزی هه‌بووه. له‌م چوارچۆیه‌ فارسییه‌دا میژوونووسه‌کان ریشه‌ی کورد به‌ چیرۆکی ئه‌فسانه‌یی زوحاکه‌وه ده‌به‌ستنه‌وه، که‌ زۆربه‌یان به‌ یه‌کێک له‌ پاشا کۆنه‌کانی فارسی

داده نين و له باسكردنى لايهنى چىكايه تى ئەفسانهيى زوحا كدا جياوازيان ههيه... له گه ل ئەم جه ختكردنه وهيه له فارسبوونى كورد، جه ختكردنئىكى به هيتتر ههيه له وهى رچه له كى كورد عه ره بيهيه. له م چوارچيوهيدا كورد له خي له عه ره بيهيه عه دنانيه كانن (له شكرى، ۲۰۰۹: ۶۰-۶۱).

جيا له وينه ئەفسانهيهيه كان و گه راندنه وهى ريشه و رچه له كى كورد بۆ جنۆكه و بوونه وهى خه يالى، هه نديك جار به لقى قه وم و ره گه زئىكى تر دانراوه. مه حمود خه ليل (۲۰۲۲: ۱۷۶) له مه ر به عه ره ب كردنى كورد ده لئيت «ر ووتئى كردنى رچه ل كناسه عه ره به كان له سه ر دانه يالى كورد بۆ به نه چه به كى عه ره بى به پئى به ما و تئى گه يشتنه كانى ئەو سه ر ده مه جو رئىك بووه له گه وه كردن و ر ئزلئنان بۆ كورد». هه ره ها له باره ي گئ رانه وه عه ره بيهيه كان بۆ كورد پئى وايه «كورد له م گئ رانه وانهدا مرؤفى ئاسايين، ده گه ر ئنه وه بۆ سه ر نه وهى ئاده م و له په رى نين، هه ره كو دروستكراوى له به ر گيرا وهى شيو ئنرا وئيش نين، ني وهى مرؤف (له سه رى دا يكه وه) و ني وه كه ي ترى شه يتان (له سه رى شه يتانى ناسرا و به له ش (جسد) وه». نو سه ر به پئى چه وانهى حه يدەر له شكرى پئى وايه پرؤژهى به شه يتان كرده كه ناك رئيت به شيوه ي گئ رانه وهى ئەفسانهيى ببينرئيت، به لكو به شيوهيه كى شاره زايانه له لايهن رچه له كناسه عه ره به كانه وه ئەنجام دراوه. عه ره ب خؤيان به گه وه زانيوه «شان شينى بالا بوون»، فارس و توركيان به كه متر له وه زانيوه بيان كه نه به عه ره ب، به لام بۆ كورد كه جيا وازيش بوون، به لام به به شئىك له خؤيان زانيوه، هؤكارى ئەمه ش ده گئ ر ئنه وه بۆ ئەوهى كه كورده كان هئزئىكى شه ر كه ر و ني شته جي ئى ناو چه به كى جو گرافى فراوان و كارى گه ر بوون، كه «هه ربه ك له لايه نه عه ره بيهيه ر كا به ر و مملاتئى كه ره كان پئدا گر بوون له سه ر ئەوهى كه هئزئى كورده كان بۆ لاي خؤيان كئش بكه ن» (س. پ. ۳، ۱۷۸).

ئەدهبى فارسى به پئيشينه ي زياتر له هه زار سال، خا وه ن زؤرئىك به ره هه مى شيعر و په خشانه و زؤر پئى كه اته ي رچه گه زى و ئايينى و هه ره ها گه لئىك پرس و با به ت و را و ر وانگه ي جو ر او جو ر تئيدا ره نگى دا وه ته وه. ئەم ئەده به هه ر له ناو چه فارسى ئاخئوه كاندا نه ما وه ته وه و له زؤر شوئنى تري شدا په لو پئوى دا كو تا وه و زؤرئىك شاعيرى غه يره فارسئيش به ره هه مه كانيان به فارسى نو سبو وه و وه ك ئەده بيئى كه له مي ئزئينه و ده و له مه ند به تاي به ت له قؤ ناغى كلاسئى كدا هه ژمار ده كرئيت. مه به ست له م لئى كو ئئنه وه به تئيشك خستنه سه ر شيوه كانى نواندنه وهى كورد له به شئىكى به رچاوى شيعرى كلاسئى كى فارسئى سه ده ي چواره م تا سه ده ي سئزده ي كو چى - مانگى / ده تا نؤزده ي زايينيهيه. له م رئى گايه وه گه ره كه مانه بزائين، كورد له شيعرى كلاسئى كى فارسئى چؤن نو ئندر او وه ته وه؟ وينه كان

ئەریئین یان نەریئی؟ وئە فرەپاتە کان کامانەن؟ و ئایا لەم پەییوەندییەدا را و روانگە کان کلێشەیی و چەقبەستوون؟

لە توێژینەوێ بەردەستدا، لەبەر بەربلاوی ئەدەبی فارسی، تەنیا ئەو نمونانە تاوتوێ دەکەین کە بە شیوەی راستەوخۆ پەرژاوەتە سەر وشە و واتای «کورد» و کەمتر ئاوپر لە شوێن و کەسایەتی پەییوەندیدارەکانی تر دراوەتەو. لە راستیدا ئامانج لە لیکۆلینەوێ کە چۆنەتی نواندەوێ و پێناسە ی کوردە لە هۆنراوەی کلاسیکی فارسیدا. بە مەبەستی پشکنینی ئەو دێرانی هەلگری ئەم ئاماژەییە، کەلگمان لە مالبەرێک بە ناوی گەنجوور (ganjoor.net) وەرگرت، کەچی سەرەرای ئەم ئاسانکارییە مالبەرێ بەریاس، لەبەرئەوێ لە رینوسی فارسیدا «کورد» بە شیوەی «کرد» دەنوسریت، دۆزینەوێ دێر و هۆنراوە پەییوەندیدارەکان ماوەی زۆری خایاند. شیواوی باسە کە پاش پشکنینی مالبەرێک، بۆ دڵنیابوون لە راست و دروستیی شیعەرەکان، دەقتەر و دیوانە چاپکراوە بەردەستەکان بەسەر کرانەوێ و نمونەکان بەراورد کران. لەم وتارە بەردەستدا، داوی تاوتوێکردنی داتا و دۆزراوە گریڤراوەکانی وشە و واتای کورد لە هۆنراوەی کلاسیکی فارسیدا، بە ئاوردانەوێ لە تیۆری و بۆچوونی نواندەوێ و کلێشەسازی، وئە فرەپاتەکان بەسەر دوو پۆلی سەرەکی و چەند بنیۆلدا دا بەش کراون و بۆ هەر کامیان چەند دێرێک وەک نمونە خراوەتە بەر چاوە.

۲- لیکۆلینەوێ پەییوەندیدار

لە پەییوەندی لە گەڵ وئەوێ کورد و نواندەوێ زمان و کەلتور و هیمانە گریڤراوەکانی، چەندین لیکۆلینەوێ لە شیوەی پەرتووکی و تاردا بلاوکرانەتەو. پەییوەست بە وئەوێ کورد لە شیعری فارسیدا، هەندیک وتار بە شیوەی راستەوخۆ ئاوپریان لەم بابەتە داوەتەو. نووسەری وتاریک بە ناونیشان «کورد لە شانامەدا»، بە هیئانەوێ هەندیک نمونە پەخشان و هۆنراوە بەو ئەنجامە گەشتووە کە «بەکارهێنرانی وشە کورد لە دەقە کۆنەکاندا وەک هاوواتای شوان و هەروەها کار و پیشە و هەندیک جاریش بە واتای خاوەن لایەنی کەمی تیگەیی، واتە بە واتای نەزان، پرونی دەکاتەوێ کە بیژە کورد سەرەرای ئەوێ هەندیک جار لەوانەییە مانای قەوم یان زمانی لێ مەبەست بوویت، بەلام بەزۆری بە واتای کار و پیشەییە. لە شانامەشدا بە واتای شوان و شوانییە، تەنانهت ئاماژەیی شانامە بە رەگەز و نەژاد، ئاماژە بۆ سەرنموون بوونی پیشەیی شوانی دەکات» (مالمیر، ۱۳۸۷).

نوسه‌رانی وتاری «چهوت تیگه‌یشتنی واتای کورد له شانامه‌دا» (عبادی جمیل و بیات، ۱۳۹۹) به هینانه‌وی چه‌نیدین نمونه و به‌لگه‌ی نووسراو به‌رپه‌رچی ئەم بۆچوونه‌یان داووته‌وه و گه‌یشتوونه‌ته ئەو ئەنجامه‌ی که:

به سه‌رنجدان به هه‌ندیک ده‌قی کۆنی وه‌ک کارنامه‌ی ئەرده‌شیری بابەکان و یاداشته‌ میژووییه‌کانی وه‌ک ئاناباسیس‌ی گزنفۆن و هه‌روه‌ها به‌گوێره‌ی به‌ستینی واتایی دێره‌کانی شانامه، به‌روونی دیا‌ره که وشه‌ی کورد له شانامه‌ی فی‌ردۆسی‌دا هه‌ر به‌ واتای باوی خۆی، واته‌ قه‌وم و ره‌گه‌زه‌ و نووسه‌ری وتاری «کورد له شانامه‌دا» له‌به‌ر ئاکامگیری پی‌چه‌وانه، له‌ هه‌له‌سه‌نگاندنه‌که‌یدا به‌ لاری‌دا چووه. گێرانی رۆپه‌سه‌می «هێژنه‌ کوردی» له‌ ناوچه‌ کوردنشینه‌کاندا و به‌کارهێنانی ئەم وشه‌یه‌ له‌ واتای ره‌گه‌زدا، له‌ سه‌رچاوه‌گه‌لی کۆن و نویی فارسیدا ده‌بنه‌ پالێشت و چه‌سپینه‌ری به‌لگه‌کانی سه‌روه‌ه. که‌واپوه، به‌پێی ده‌قیکی ره‌سه‌نی وه‌ک شانامه‌ یان ده‌قه‌ میژووییه‌کانی پیش و پاش ئیسلام تینه‌گه‌ین که‌ په‌یغی کورد به‌ واتای شوان، به‌ هۆی ناژه‌لداری کوردان، واتای گشتیی له‌خۆگرتووه‌ و به‌ مانای شوان به‌کارهێنراوه.

شه‌مس له‌ «ره‌خنه‌یه‌ک له‌سه‌ر وته‌کانی عه‌بدوکه‌ریم سه‌رووش ده‌رباره‌ی واتا و چه‌مکی کورد»‌دا، به‌ هینانه‌وه‌ی چه‌ند نمونه‌شیه‌ر له‌ مه‌سه‌له‌ی مه‌عه‌نوی مه‌وله‌وی، هه‌له‌بوونی تیگه‌یشتنی سه‌رووشی له‌مه‌ر واتای «کورد» سه‌لماندووه، که‌ ئەو وه‌ک نه‌خوینده‌وار و بی‌فه‌ره‌نگ و نه‌زان له‌ به‌رچاوی گرتووه. هه‌روه‌ها رای‌ ناوبراوی له‌سه‌ر کوردنه‌بوونی حسامه‌دین چه‌له‌بی خستووته‌ ژیر پرسیاره‌وه و له‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ واتای کورد و دێری «سه‌راسیت لکوردیا‌ بدان / راز اصبحت عرابیا‌ بخوان» به‌ ئاماژه‌ بۆ پی‌نج گێرانه‌وه‌ی دیروکی، ده‌نوسیت: «سه‌رجه‌م ئەم ره‌وايه‌ته‌ میژووییه‌انه ده‌ریده‌خه‌ن که‌ سه‌ره‌رای هه‌لبژاردنی واتای عامی، بی‌فه‌ره‌نگ و هیه‌چ‌نه‌زان بۆ کورد له‌ لایه‌ن دکتۆر سه‌رووشه‌وه، له‌ هه‌موویاندا، سه‌ره‌رای جیاوازی ده‌ق و ناوه‌رۆک، له‌ یه‌ک شتدا هاوبه‌شن و ئەوه‌ش ئاماژه‌ی کورده‌ له‌ ده‌سته‌واژه‌ی «امسیت کوردیا‌» که‌ به‌ واتای ره‌گه‌ز بووه». (شمس، t.me/kurdistanname).

سالحی و پارسا به‌ سه‌رنجدان به‌ کوردبوونی دایکی نیزامیی گه‌نجه‌یی، لی‌کۆلینه‌وه‌یان له‌سه‌ر ره‌نگدانه‌وه‌ی زمان و چاندی کوردی له‌ دوو به‌ره‌مه‌ی ناوبراودا کردووه. نیزامی له‌ خه‌سه‌رو و شیرین‌دا دوو جار و له‌ هه‌فت په‌یکه‌ریشدا نۆ جار وشه‌ی کوردی به‌کارهێناوه و که‌سایه‌تییه‌کانی سی‌ چیرۆکی «خێر و شه‌ر»، «سته‌میلی‌کراوی شه‌شه‌م و بارامی گۆر» و «شوانی کورد» ئەم به‌ره‌مه‌ کوردن (صالحی و پارسا، ۱۳۹۰). له‌وانه‌یه‌ نوسخه‌کان جیاواز بی‌ت، یان لی‌رده‌ا هه‌له‌یه‌ک روویدا‌ییت؛ چونکه‌ هه‌ر ته‌نیا له‌ چیرۆکی «خێر و شه‌ر»‌دا زیاتر له‌ بیست جار وشه‌ی کورد دووپات بووه‌ته‌وه.

ههروهها له توژیینهوهیه کی تردا به ناویشانی «کلێشه زمانیه کان له دهقه کلاسیکه کانی ئەدهبی جهماوهیری فارسیدا» تیشک خراوته سه‌ر شیوهی جوړاوجوړی ئەم کلێشه‌گه‌له وه‌ک نزا، جنیو، سویند و هتد. بۆ ئەم مه‌به‌سته ٤٦ به‌ره‌م تاوتوئی کراوه و له لقی جنیوه‌کان و ژیرلقی جنیوه قه‌ومی و نه‌ته‌وه‌یه‌کاندا ته‌نیا دوو نمونه‌ی په‌یوه‌ست به‌ گه‌لی عه‌رب دۆزراوته‌وه (ذوالفقاری، ۱۳۹۶). له په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ کورددا، یه‌کیک له به‌ره‌مه تاوتوینکراوه‌کان حسینی کوردی شه‌به‌سته‌ری‌یه، که به ناوی پال‌هوانی سه‌ره‌کیی چیرۆکه‌که‌وه‌یه.

سالار تاوگۆزی (٢٠٢٢) له لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی تیروته‌سه‌لدا وێنه‌ی کوردی له ئەدهبی کۆن و نوێی عه‌ره‌بی تاوتوئی کردووه و به‌و ئاکامه‌ گه‌یشتووه که «وێنه‌ی کورد له زمان و ئەدهبی کۆنی عه‌ره‌بیدا نه‌رێنیه، به‌لام له شیعی عه‌ره‌بی نویدا تا راده‌یه‌کی باش نه‌رێنیه، که‌چی له رۆمانی نوێی عه‌ره‌بیدا، به‌تایبه‌تی رۆمانی عێراقی نه‌رێنیه». به‌پێی توژیینه‌وه‌یه‌کی تری په‌یوه‌ست به هۆنراوه‌ی عه‌ره‌بی، وێنه‌ی کورد له شیعی عه‌ره‌بیدا له گشت سه‌رده‌مه‌کاندا وه‌کیه‌ک نییه؛ بۆ نمونه، به‌پێچه‌وانه‌ی سه‌رده‌می هاوچه‌رخ که وێنه‌ی ئه‌رێمان به‌رچاوه‌که‌وت، هۆنه‌ران له سه‌رده‌می عه‌باسی به‌م لاره‌ له بن کارتیکه‌ری شه‌ر و مملانیکانی نیوان شعوبیه و هه‌ندیک عه‌ره‌بی ده‌مارگرژدا وێنه‌یه‌کی نه‌رێنی و جاروايه خورافییان له کورد نیشان داوه. هه‌ندی تر له بن باندۆری روانینی ئێرانییه که‌ناراخوازه‌کان کوردیان به‌ ئه‌کرادولعه‌جه‌م، دووره‌ژیار و سارانشین ناساندووه (رسول‌نژاد، ۱۳۹۷).

٣- رێباز و چوارچۆیه‌ی لیکۆلینه‌وه‌که

١- ٣- چه‌مکه‌ ره‌خنه‌یه‌کان

مرۆف به‌رده‌وام هه‌ولێ ناسین و زانین ده‌دات، ئەمه‌ش به‌شیکی بۆ ده‌سته‌سه‌راگرته‌نه، چونکه تیئه‌گه‌یشتن و نه‌ناسین مه‌ترسیداره، له‌م روه‌وه ناسین و زانین هۆکاری شوناسه‌خشینه. کاتی‌ک ئه‌ویدی ده‌ست‌کورتیه‌ له‌ناسینی من، زۆر جار په‌نای بۆ مینکی خۆساز بردووه، بۆ ئه‌وه‌ی من له‌نه‌ناسراوی ده‌ربکات، خۆی مینکی وینا و پیناسکردووه، تا ترسی له منی نه‌ناسراو بره‌وینیته‌وه. هه‌ندی‌ک‌جاریش له‌سه‌ر بنه‌مای مینکی هاوبه‌ش، که به‌شیکی ده‌رکه‌تی من بۆ ئه‌ویدی، ئه‌ویدی منی وا ناساندووه که بۆی ده‌رکه‌وتووه، ئه‌و ده‌رکه‌وتنه‌ش هه‌موو منی نیشان نه‌داوه، به‌لکه‌و مینکی به‌ویست و مه‌به‌ست و ئایدۆلۆجیای خۆی ده‌رخستووه.

به بۆچونى ستورت هال^۴ (۱۳۹۳: ۱۶، ۳۱) كۆمه لئاس و تيؤريدارپژى جامايكايى- برىتانيايى، «نواندنه وه^۵ له رينگه زمانه وه و له پيواژوى بهرهمهئنانى واتادا دهورى سهره كى ده گيرت»؛ له راستيدا «نواندنه وه بهشى سهره كى پيواژويه كه تييدا واتا بهرهم ديت و له نيو ئەندامانى كولتورىكدا ئالوگۆر ده كريت». له هه موو ئەو وينايناهى ئەويتەر له منى هه يه، منيكي له چاوى ئەودا نه ك منيكي له خؤيا و خۆدهرختوو دهرده كه ویت، به لام ئەويتەر بهردهوام بانگه شهى منيكي ناسراو ده كات و لای كۆمه ليش وا بلاوى ده كاته وه. رپووبه رپووبونه وهى ئەو ويناگه له ش دژواره، له بهر ئەوهى بووته جوره باوهر و چوارچيويه ك، كه تيگه يشتن و هؤشيارى ئەويترى سهردهست ده خاته مه ترسى و گومانه وه.

«ئەويدى و ئەويدى سازى يه كىنك له چه مكه فره پاته كانى ليكۆلينه وه پاش كۆلۆنياليستىيه كانه و له تيؤرى نواندنه وه شدا چه مكى سهره كىن. به وتهى هال، ئەويدى سازى له پيواژوى نواندنه وه دا له رپى دوو رپكارى «كليشه سازى» و «سروشتى سازى» يه وه رپى تيده چيئت. له كليشه سازيدا ئەوهى وه ك ئەويدى هه لده سازریت، وه ك ناخودىكى تۆقینەر و هه ره شه ليكەر وينا ده كريت (Merskin, ۲۰۰۵: ۱۵۸ له: تراىي اقدام، ۱۴۰۱: ۱۳). به بۆچونى هال، زۆرينه ي كليشه كان پشتيوانى نابه رابه ريه كانى هپز و ده سه لاتن. هه روه ها دهبه هؤى دروستبونى وينا يه كى هه له سه باره ت به كۆمه ليكى ديارىكراو (ويليامز، ۱۳۸۶: ۱۴۷). ئينجا له سروشتى سازيدا ئەم وينا و وينا كرده نا نه وه ك راستى و بابه تى سروشتى و ناسايى دهنویندرينه وه. «هيمانى گرينگ و سهره كى له نواندنه وه دا، بهرهمه ئنانى واتايه نه ك گواستنه وهى واتاي ناماده ي پيشه وخته». (Calvert and Levis, ۲۰۰۸: ۲۳۸ له: تراىي اقدام، ۱۴۰۱: ۱۳).

«كليشه كان به بهرگال و سيستمىك له باوهر و پيشدا وه ريه كان ده گوترين كه سه باره ت به كۆمه ليك خه لك (له سهر بنه ماي چيندر، زمان، فره هه ننگ، ئەتنيك يان ئايين) له مي شكماندا يه و هه لى هه لسه نگاندن و تيگه يينى كردارى ئەويدى و به و پيه شه هه لى بهرپاردان له مه ر ئەو كۆمه له خه لكه دهره خسييت. كليشه كان به زۆرى رپووكه شيانه و دوور له قوولبونه وهن؛ ساكارن و تاك به خيړايى بهر مي شكىان ده خات و به ئەسته ميش ده گۆردرين» (ده غاقله، ۲۰۲۲). به واتايه كى تر، كليشه كان برىتين له بىر و وينا چه قبه ستوو ه كان سه باره ت به كۆمه ليك مرؤف و سى لايه نى سهره كىيان هه يه: (۱) پۆلينكارى ئەويدى به پى ئەو تايبه تمه نديانه ي لي تيگه يشن و ده ستنيشان كرده يان سانا بيت؛ (۲) گشتاندى ئەم تايبه تمه نديانه به سه ر به شىنك يان سه رجه مى تا قم

و کۆمه‌لێک و جیاواز دانانیان له ئەندامانی کۆمه‌لگه‌لی تر به‌پێی ئەو تاییه‌تمه‌ندیانه؛ (۳) گریمانه‌ی ئەم بابته که تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی ئەندامانی ئەو کۆمه‌له‌ بۆ جوهه‌ری کۆمه‌له‌ که ده‌گه‌رپێته‌وه. (گۆدیکانست، ۱۳۸۳: ۱۱۰-۱۱۱).

بیرکردنه‌وی کلێشه‌یی ئەو جوړه له بیروباوه‌ر و ڕه‌فتاریه که ناراسته‌کراو و داگیرکراوه به کۆمه‌لێک دیدی پێشین بێته‌وه‌ی ئەو دید و بینینه‌ پشکنین و قولبونه‌ویان تێداکراوێت و لێیان پرسراوێته‌وه، به واتایه‌کی دیکه ئەو بیرکردنه‌وانه خودی و سه‌ربه‌خۆ نین، به‌لکو شوێنگه‌وه‌ی بیرکردنه‌وه‌ی منن و منی بیڕنازادیان داگیر کۆیله‌ی خۆیان کردووه. باوه‌رپوون به چاره‌نوس و قه‌ده‌ر، باوه‌رپوون به خه‌و بۆ داگیرکردنی واقع، باوه‌رپوون به‌وه‌ی ژماره ۱۳ شوومه، ئەو بیرکردنه‌وه کلێشه‌ییانه‌ن نه‌وه به نه‌وه ده‌گوازێته‌وه و لێرسینه‌ویان له‌گه‌ڵ ناکرێت، چونکه بوون به به‌رد و پیروژ و باوه‌رپه‌ند کراون. کلێشه‌کان بۆ ته‌مه‌لی هزری و نه‌پرسی و نه‌زانین و نه‌بوونی بیرکردنه‌وه‌ی ڕه‌خنه‌گرانه ده‌گه‌رپێته‌وه، بۆ مانه‌وه و وه‌ستان له‌ناو ڕابردوو، بۆ ئەو بیرکردنه‌وه جیگیرانه ده‌گه‌رپێته‌وه که ده‌سه‌لاتی خو‌خسته‌ ژێر پرسیاریان نییه. ئەم چوارچێوانه واقع بۆگه‌ن و نه‌گۆر ده‌که‌ن و پیروژی و گه‌وره‌یی ده‌که‌نه بنه‌ما نه‌ک یاخیبوون و لێرسینه‌وه. خوارافات و ڕه‌گه‌زه‌رستی، خۆبه‌پیروژ و چاک بینین، ئەویتتر به‌بد و نه‌گریس بینین، یاخود ئەویتتره‌بینی به‌شیکه له‌م شیوه‌ بیرکردنه‌وه‌یه.

۲-۳- شیعری کلاسیکی فارسی

میژووی شیعری کلاسیکی فارسی بۆ پاش ئیسلام و سه‌ده‌ی سییه‌می کۆچی ده‌گه‌رپێته‌وه. پاش زالبوونی موسلمانان و کۆتتروڵکردنی ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی ساسانیدا، زمانی عه‌ره‌بی له هه‌موو بواره‌کانی نایین، زانست، سیاسه‌ت، کارگیر و وێژده‌ بوو به زمانی زال و ده‌سه‌لاتداران له ناوچه جیاجیاکاندا پالپشتیان له به‌ره‌مه‌ننان به‌م زمانه کرد. که‌وابوو زار و زمانه‌کانی تر به‌ره‌و لاوازبوون چوون و له به‌رامبه‌ر هه‌ژمونیی ئەو زمانه گه‌شه‌کردووه‌دا خۆیان پێ ڕانه‌ده‌گیرا. ئەم بارودۆخه سه‌باهه‌ت به فارسیش له‌گۆرپدا‌بووه و نزیکه‌ی سی سه‌ده درێژ‌ه‌ی هه‌بووه. له‌و ماوه‌یه‌دا هه‌ندی‌ک ده‌سه‌لاتی ناوچه‌یی و خۆجێیی وه‌کو تاهیری و سه‌فاری و سامانیی هه‌ولیانداوه ئاقاریکی تر بگه‌رنه‌به‌ر. له‌م نیو‌ده‌دا ده‌وله‌تی سه‌فاریان و ده‌رباری یه‌عقوب له‌یس تیکۆشاوه به پشتیوانیکردنی هۆنه‌ران بواریک بۆ جیخسته‌نی فارسیی ده‌ری ب‌ره‌خسێنێت. وه‌ک یه‌که‌م دانهری هۆنراوه به‌م زمانه، میژووی سیستان (سه‌ده‌ی چواره‌م یان سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی پینجه‌م) باس له هۆنراوه‌یه‌ک ده‌کات که که‌سیک به‌ ناوی محه‌مه‌د کوپی وه‌سیف-ی سه‌گزی له سه‌ده‌ی سییه‌می کۆچی / نۆی زاینیدا په‌سنی یه‌عقوب له‌یسی سه‌فاریی داوه. زه‌بیحو‌للا سه‌فا (۱۳۷۷: ۴۵-۴۶) له دیروکی ئەده‌بیاتی

ئىراندا به پشتبەستن به كتيبي ميژروي سيستان، ئەم هۆنراويه به يه كهه ههنگاو و ههولئى لاساييكردهوى شيعرى عههه به دهژميژم. ناوبراو به پي هه مان سه چاوه ئاماژه بۆ دوو شاعيري ترى هاوسه رده مى سه گزي به ناوه كانى به سام-ى كورد^۶ و محهمهه كورئ موخه ليدى سيستانى ده كات و ههولئى ئەم سه سه وهك ئەزمونه سه رهتاييه كانى شيعرى فارسى دهه ده ناسنييت سه رهه راي ئەم ههنگاوانه، رووده كى، شاعيري كوئاي سه دهه سيهه و سه رهتاي سه دهه چواره مى كوچى، يه كهه قه له مبهازى ئەم گوڤه پانهى داوه و به پشه ننگ و باوكى شيعرى كلاسكى فارسى و ماموستاي شاعيران ناسراوه. له دريژهى ئەم رهوته دا و له ئاكامى پشتيواني ده سه لاتداران له هۆنه ران، شيعرى فارسى زياتر گه شه ده كات و له سه دهه چواره م به ملاوه زورئك شاعير و نووسه ر به تايبه ت له ده قه رى خوراسان سه ره له ده دن و گه ليك به ره هم به م زمانه ده خولقنين. ئەم بزووتنه وهيه هيدي هيدي له شوينه كانى تريشدا بلاوده يته وه و فارسى له ناوچه يه كى به ريندا و له پال زمانى عه ره بيدا ده يته زمانى سه ره كيبى شيعر و په خشان.

۴- كورد له شيعرى كلاسكى فارسيدا

كۆي گشتي وئنه كان به سه ر دوو به شى سه ره كيدا دابه ش كر اون، كه بريتين له، يه كهه، نواندنه وهى كورد وهك پي كه اته به كى سه ره بخۆي قه ومى-ره گه زى؛ دووه م، نواندنه وهى كورد وهك ئاژه لدار، ده شته كى و دووره شار يان چه ته و ريگر.

۴-۱- نواندنه وهى كورد به پي واتاي سه ره كى و باو. وهك پي كه اته به كى قه ومى-ره گه زى

سه ره به شى يه كهه بۆخۆي ئەم بنه شانه ده گريته وه. يه ك، نواندنه وهى بي هه لسه نگاندى؛ دوو، نواندنه وه به شيوهى نه ريئى و له گه ل په سندان؛ سه، نواندنه وه وهك دوژمن و به ره له سته كار؛ چوار، نواندنه وه وهك پي كه اته به كى ئاستنزم.

۴-۱-۱- نواندنه وهى بي هه لسه نگاندى

نواندنه وهى كورد به بي نر خاندن، له دوو شيوه دا ده ركه وتوه؛ يه كهه، وهك پي كه اته به ك له پي كه اته جيا جيا كانى سه ر زهوى؛ دووه م، وهك پي كه يه رى به شيك له هيژ و سوپاي ده سه لاته كانى ئەوده م.

۶. زهيجولا سه فا ئەم كه سايه تيبه به به سام كورد سيستانى ناو ده بات، به لام نووسه رى تاريخ سيستان هه ر به به سام كورد و وهك يه كيك له «خوارج» ناساندويه كه به ناشته وايى ها توونه ته پال يه عقوبى سه فارى. محهمه ده قى به هار، وهك ساغكه ره وهى به ره مه كه، وئزاي جه ختر كرده وه له سه ر كورد بوونى ئەم شاعيره، ده لئيت «له و سه ر ده مانه دا زورئك خيلى كورد نيشته جئى خوراسان بوونه» (بر. صفا، ۱۳۸۱: ۲۱۶).

۱-۱-۱-۴- وهک پینکهاتهیهک له پینکهاته جیاجیاکان

کورد له چه نئین نمونه شیعیری و یژدهی فارسیدا به واتای سه ره کی و باوی خۆی و به بی هه لسه نگاندن و نرخاندن باسی لیوه کراوه. ئیمه ئەم وئنهیه مان به سه ره دوو لقدا دابهش کردووه. له وئنه یی که مندا کورد وهک یه کینک له پینکهاته قهومی و ره گه زییه کانی تری سه ره زهوی نویندراو هته وه؛ بۆ نمونه، سه نایی (م. ۷: ۵۳۵ ک. / ۱۱۴۰ ز.). هۆنهری سه دهی پینجه می کۆچی، له مه نزوومه ی حدیقه تولحه قیقه و به شی «دادپه ره ی و سته مه کردن» دا ئەو که سه ی دادپه ره تر بیت به شیوا ی پادشایه تی و ده سه لات ده زانیت؛ ئینجا جیاوازی نییه تورک، ئیرانی، عه ره ب یان کورد بیت. لیژده «ئیرانی» بۆ ناوی پینکهاتهیه کی قهومی یان خه لکی شوینیک به و ناوه وه به کار هیتراره و ویده چی مه به ست فارسه کانی نیشته جیی خۆراسانی ئەو کات بیت.

رونق جان ز عدل شاه بُود مُلک بی عدل برگ کاه بُود
ترک و ایرانی و عربی و کرد هرکه عادلتر است دست او برد
(حدیقه/الحقیقه، ۱۳۵۹: ۵۷۴)

مه وه ویی به لخی (۶۰۴-۶۷۲ ک. / ۱۲۰۷-۱۲۷۳ ز.) له مه به یته ی چیرۆکی «پادشای جوو که له بهر ده مارگرژی مه سیحیه کانی ده کوشت» له ده فته ری یه که می مه سنه وی دا، له به شی «خۆ کوشتنی وه زیردا» ده نووسیت: دوا ی خۆ کوشتنی، که خه لک به روودا وه که یان زانی، خه لکانیکی زۆر له عه ره ب و تورک و رۆمی و کورد له سه ره گۆری گرده بونه وه:

خلق چندان جمع شد بر گور او موکنان جامه دران در شور او
کان عدد را هم خدا داند شمرد از عرب وز ترک از رومی و کرد
(مثنوی، دفتر اول، ۱۳۷۵: ۳۹)

مه وه وی له چه ند شوینی تری مه سنه وی دا دیسان، و پرای چه ند قهوم و ره گه زی تر، ئاماژه ی بۆ کورد کردووه:

آن ندایی کاصل هر بانگ و نواست خود ندا آنست و این باقی صداست
ترک و کرد و پارسی گو و عرب فهم کرده آن صدا بی گوش و لب
(س. پ. ۱۰۴)

۲-۱-۱-۴- وهک شهرفان و پیکهینهری بهشیک له هیژ و سوپا

له چهندی هۆنراوهدا بۆ وهسفی گۆرپانی شهپ و جۆراوجۆری پیکهاته کان، باس له چهندی قهوم و رهگهز و خه لکی شار و ولاتانی جیاجیا کراوه و کوردیش زۆرجار وهک نمونهیه کی فرپات ناوی لی هینراوه. لهم وینانهدا هۆنهران به مه بهستی دهرخستنی گه ورهیی شه په که و فره په نگه و جیاوازی قهومی و ره گه زی به شداربووان، هه ولیان داوه به شیوهی کاریگه ر و سه رنجراکیش گۆرپانی شهپ و پیکهاته جیاجیاکانی سوپا و له شکر وهسف بکه ن. فیژدوسی تووسی (۳۲۹-۴۱۱ ک. / ۹۴۰-۱۰۲۰ ز.) له داستانی شاپوور و پیکه وهنانی سوپایه کی مه زن به مه بهستی داگیرکردنی شاری تیسفون، بۆ وهسفی پیکهاتهی هیژه کان، باس له رۆمی، قادسی، به حرهینی، کورد و پارسی ده کات:

سپاهی ز رومی و از قادسی	ز بحرین و از کرد و از پارسی
بیامد به پیرامن تیسفون	سپاهش ز انداز دانش فزون

(شاهنامه، ۱۳۸۶: ۶ / ۲۹۳)

قهتران ته وریزی (م.: ۴۶۵ ک. / ۱۰۷۲ ز.)، شاعیری دهرباری دوو دهوله تی ره وادی له نازه ربایجان و شه دادی له قه فزاز، له په سنی دوو میری ره وادییه کاند، تورک و کورد وهک پیکهینهری سوپا و به دیهینهری سه قامگیری وهسف ده کات. ده سه لاته سه ره به خۆکانی ره وادی به ناوه ندیتیی شاری ته وریز و شه دادی به ناوه ندیتیی شاری گه نجه له سه دهی یانزده و دوانزدهی زاینیدا له لایه ن کوردانه وه دامه زران.

امیر جستان کو را همه ملوک خدم	ابوالمعالی کوهست بر امیران شاه
به روز رزم سپاه عدو فراز آمد	ز ترک و کرد همه کین فزا و لشگر گاه
سپاه هر دو پراکنده بود در ملک	که تا نگاه بدارند ملک از بدخواه

(دیوان قطران تبریزی، ۱۳۶۲: ۳۵۲)

لهم نمونهیه شدا موعیزی (م.: ۵۱۸-۵۲۰ ک. / ۱۱۲۴-۱۱۲۶ ز.) له قه سیدهیه ک بۆ پینداهه لدانی وهزیرنکی ده سه لاتی سه لجووقی، باس له گۆرپانی شهپ و پیکه گه یشتنی کورد و پارسی و تورک و تازی (عه ره ب) و ده یله م ده کات:

در آن مصاف جهانی نهاده روی به رزم ز کرد و پارسی و ترک و تازی و دیلم

(دیوان معزی، ۱۳۶۲: ۴۵۱)

هه ره وه عوسمان موختاری (م.: ۵۴۴-۵۴۸ ک. / ۱۱۴۹-۱۱۵۳ ز.) له به شی په نجا و دووی شه هریار نامه دا که داستانی پالّه وانیتیی شاریاری کورپی بهرزوی کورپی زۆرابی کورپی رۆسته مه،

پاش ئه‌وه‌ی دیۆێک کچه‌ی دلخوازی ده‌رفینیت، په‌نا ده‌باته‌ به‌ر فه‌رمانده‌ی سوپاکه‌ی که کوردی‌که به‌ ناوی جمه‌وور و بو دۆزینه‌وه‌ی شوینی دیوه‌که راویژی پیده‌کات:

بخواند آن زمان گرد جمه‌ور را بگفتا که ای کرد فرمانروا
دلارام را برد مضراب ریو بمن گوی اکنون یکی جای دیو
بدان تا بسویش برانم سمند سر دیو وارونه آرم به بند

(شه‌ریارنامه، ganjoor.net)

نیزامی گه‌نجه‌یی (۶۰۵-۵۳۵ ک. / ۱۱۶۱-۱۲۰۹ ز.) له‌ هه‌فت‌په‌یکه‌ردا و له‌ به‌شی سکا‌لای سته‌ملیک‌راوان له‌سه‌ر وه‌زیره‌که‌ی بارامی گۆر، که دیته‌ سه‌ر باسی سته‌ملیک‌راوی شه‌شه‌م، ئه‌و خۆی وه‌ک له‌شکه‌ری و سه‌ربازیکی کورد به‌ پادشا، واته‌ بارامی گۆر، ده‌ناسینیت و ده‌لیت باوکیشم خزمه‌تکارت بووه‌:

من یکی کردزاده لشکریم
کز نیاکان خویش گوهریم
بنده هست از سپاهیان سپاه
پدرم بود نیز بنده شاه

(هفت پیکر، ۱۳۹۰: ۳۴۰)

قائانی (۱۲۲۳-۱۲۷۰ ک. / ۱۸۰۸-۱۸۵۴ ز.) هۆنه‌ری ده‌ره‌ی قاجار له‌ وه‌سفی باره‌گای پادشادا ده‌لیت پالئه‌وانانی کورد له‌ لای چه‌پ و میرانی تورک له‌ لای راسته‌وه‌ ریزیان به‌ستوه‌:

صف بسته اندر گاه بار در بارگاه شه‌ریار
گردان کردان از یسار میران اتراک از یمین

(دیوان قائانی، ۱۳۶۳: ۵۹۰)

۲-۱-۴- نواندنه‌وه‌ی کورد به‌ شیوه‌ی ئه‌رینی و له‌گه‌ل په‌سندان

له‌م نمونه‌نانه‌دا له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی کورد وه‌ک پیکه‌تیه‌کی جیای ره‌گه‌زی-قه‌ومی پیناسه‌کراوه‌، به‌ شیوه‌ی ئه‌رینی نویندراوه‌ته‌وه‌ و تایبه‌تمه‌ندییه‌کی باشی خراوه‌ته‌پال. سه‌نایی له‌ سه‌ده‌ی پینجه‌مدا سه‌باره‌ت به‌ گه‌وره‌یی که سایه‌تییه‌کی ناسراو به‌ ئه‌بوله‌فای کورد ده‌لیت، چه‌ندین سه‌ده‌ی ده‌ویت تا تووی پشتی پیاویک ببیته‌ که سینگ وه‌ک بوله‌فای کورد یان وه‌یسی قه‌رن. هه‌روه‌ها عومان سامانی (۱۲۵۸-۱۳۲۲ ک. / ۱۸۴۲-۱۹۰۴ ز.) له‌ سه‌ده‌ی سێزده‌ی کۆچیدا شیعه‌که‌ی سه‌نایی شو‌پاندووه‌ و هه‌مان واتای دووپات کردووه‌ته‌وه‌. به‌ وته‌ی شه‌مس، ئه‌گه‌رچی ناسنامه‌ی راستی ئه‌بوله‌فای کورد باسوخواسی زۆری له‌ سه‌ره‌، به‌لام زۆرینه‌ی سه‌رچاوه‌کان به‌ ئه‌بویه‌کر حسینی کۆری عه‌لی کۆری به‌زدانیاری ئه‌رمه‌وی، عارفی به‌ناویانگی سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچی ده‌زانن.

(<https://t.me/kurdistanname>).

عمرها باید که تا یک کودکی از روی طبع
قرنها باید که تا از پشت آدم نطفه‌ای
عالمی گردد نکو یا شاعری شیرین سخن
بوالوفای کرد گردد یا شود ویس قرن
(دیوان سنایی، ۱۳۸۸: ۴۸۶)

اندر این ملکش به عرفان نیست همتا، هم مگر
بوالوفا از کرد خیزد یا اویس اندر قرن
(اشعار عمان سامانی، ganjoor.net)

ئه‌سیر ئه‌خسیکه‌تی (م.: کۆتایی سه‌دهی ۶ ک. / ۱۲ ز.) له په‌سنی پادشای کوهستاندا^۸، به
میری پیغه‌مبه‌ر نه‌سه‌ب و کوردی شیر نه‌ژاد وه‌سفی ده‌کات:

فخر جهان فخر دین شاه علاء‌الدول
صاحب نادر قرین سید صاحب قران
میر پیمبر نسب، کرد غضنفر حسب
صدر ازل پیشکار بد ابد قهرمان
(دیوان اثیر/خسیکتی، ۱۳۳۷: ۲۴۶)

نیزامی گه‌نجه‌یی له چیرۆکه‌شعیری له‌یلێ و مه‌جنووندا باسی مردنی دایکی خۆی ده‌کات و
به شانازییه‌وه به ژنه سه‌رۆکی کورد ده‌یناسیڤت. زهرین کووب له‌م باره‌وه ئاوا ده‌نوسیت: «قه‌ومی
کورد له‌و سه‌رده‌مه‌دا له گه‌نجه، ئهران و به‌شیککی ئه‌رمه‌نستان و گورجستان جوړیک بالاده‌ستی
خانه‌دان‌ئاسای هه‌بووه و له شاری گه‌نجه‌دا له‌به‌ر ده‌وله‌تی تا راده‌یه‌ک درێژ‌خایه‌نی شه‌دادیانی به
ره‌گه‌ز کورد، ئه‌م قه‌ومه هه‌ر وه‌ک هی‌مانیککی خانه‌دانی سه‌یر ده‌کرا» (له: صالحی و پارسا، ۱۳۹۰:
۳۳-۳۴).

گر مادر من رئیسه‌ی کرد
ماد‌رصف‌تانه پیش من مرد
از لابه‌گری کرا کنم یاد
تا پیش من آردش به فریاد
(ایلی و مجنون، ۱۳۶۴: ۷۵)

زه‌رین‌کووب له شوینیککی تردا ره‌چه‌له‌کی کوردانی تفلیسی بو قه‌ومی عاد گه‌راندووه‌ته‌وه، که
به وته‌ی سألحی و پارسا (۱۳۹۰: ۳۴)، به سه‌رنجدان به‌وه‌ی هیچ به‌لگه‌یه‌کی له‌م باره‌وه
نه‌خستووه‌ته‌پروو، وئده‌چیت له بن باندۆری دێره‌شعیریککی نیزامیدا به‌م ئاکامه گه‌یشتیڤت. له‌م دێره‌دا
باس له گورد، واته پالئه‌وانیککی عادێژادی شاری ئه‌بخازی گورجستان ده‌کریت. به بو‌چوونی
سه‌روه‌تیان، ساغکه‌ره‌وه‌ی به‌ره‌مه‌کانی نیزامی، دوو وشه‌ی «گورد» و «عادێژاد» هه‌له‌ن و له

۸. کوهستان یان قوهستان ویلایه‌تیککی خۆراسانی نه‌وکات و بریتی بووه له شانزده شار که بیرجهد، له شاره‌کانی ئیستای
خۆراسان، یه‌کیک له‌وانه بووه (مستهوفی، نزهة القلوب له: دیوان اثیر/خسیکتی: چهل و پنج).

شاکامی شیواندنی له بهرنوسه کان دزه‌ی کردووته نیو هه‌ندیگ ده‌ستنوس و شیوه‌ی راسته‌کیان «کورد» و «مادی‌نژاد»ه:

در ابخاز کردی است مادی نژاد که از رزم رستم نیارد به یاد...
(س.پ.)

له کاتی گێرانه‌وه‌ی به‌سه‌رهاتی «سته‌ملیکراوی شه‌شم و بارامی گۆر» له هه‌فت‌به‌یکه‌ردا، که له بنه‌شی پێش‌وودا شروقه‌ کرا، شه‌رفانیکی کوردی سوپای بارام ره‌چه‌له‌کی خۆی ئاوا پیناسه ده‌کات: من کورپه‌ کوردیکی ئەندامی سوپام، که له بابوکالی خۆمه‌وه گه‌وه‌هه‌ریم. وه‌حید ده‌ستگردي له روونکردنه‌وه‌ی واتای نیودپێری دووه‌مدا نووسیه‌وه: «من له بابوکالی کوردمه‌وه ره‌سه‌ن و خاوه‌ن گه‌وه‌هه‌ر و نه‌جیه‌زاده‌م» (هفت پیکر نظامی، ۱۳۹۰: ۳۴۰).

من یکی کردزاده لشکریم کز نیاکان خویش گوهریم
(س.پ.)

هه‌روه‌ها له چیرۆکی «خێر و شه‌ر»ی هه‌مان سه‌رچاوه‌دا، دوا‌ی ئه‌وه‌ی «شه‌ر» له به‌رامبه‌ر پیدانی ئاودا چاوه‌کانی «خێر» ده‌ردینی و دوا‌یه‌ش ئاوی ناداتی و به‌جی ده‌هیلێت، کچی کوردیکی کۆچهری نازله‌دار ده‌یدۆزێته‌وه، ده‌یباته‌وه مأل و به‌ پشتیوانیی دایکی و ده‌رمان‌نواندنی باوکی، برینه‌کانی ساریژ ده‌کات. هۆنه‌ر له چه‌ندین دێ‌دا به‌ جوانی و تاقانه‌یی و دلۆفانی کچه‌دا هه‌لده‌لێت؛ باسی میوانداری و دل‌سۆزی ئه‌و مأل‌باته‌ ده‌کات و له په‌سنی باوکه‌ که‌شدا، به‌ کوردیکی پینگه‌به‌رزگی گه‌وره و ده‌وله‌مه‌ند و مروفیکی دل‌فراوان، به‌خشنده، ژیر و به‌ته‌گبیر و هتد، ده‌یناسینێت:

بود کردی ز مهتران بزرگ گله‌ای داشت دور از آفت گرگ
چارپایان خوب نیز بسی کان چنان چارپا نداشت کسی
خانه‌ای هفت هشت با او خویش او توانگر بد آن دگر درویش...
کرد را بود دختری بجمال لعبتی ترک چشم هندوخال
(س.پ. ۲۲۶-۲۲۷)

له‌م غه‌زله‌شدا شه‌مس مغریبی (۷۴۹-۸۰۹ ک. / ۱۳۴۹-۱۴۰۸ ز.)، هۆنه‌ری ته‌وریزی، به‌ جوانی و دل‌پینیی «کوردیکی په‌ری‌چیره» واته‌ په‌ری‌روخساردا هه‌لده‌لێت و دوا‌ی په‌سندانی له چه‌ند دێ‌دا، ده‌لێت ئه‌ی مه‌غریبی! باسی دل‌به‌ره‌که‌ی خۆت بکه، که نه‌ عه‌ره‌به‌ و نه‌ عه‌جه‌م، نه‌ پڕۆمییه و نه‌ کورد:

این کرد پریچهره ندانم که چه کرده است
 یغمای دل خلق جهان میکند این کرد
 کس نیست که نقش رخ خود را به چنین کرد
 ای مغربی از دلبر خود گوی سخن را
 کز جملهی خوبان جهان گوی ببرده است...
 مانند‌ی ترکان همگی تازد و برده است...
 در راه هوا جمله بکلی نسپرده است
 کاو نه عرب و نه عجم و رومی و کرد است
 (دیوان شمس مغربی، ۱۳۶۲: ۹۷)

۳-۱-۴- نواندنه‌وی کورد وه ک دوژمن و به‌ره‌لستکار

ئەم وینەیه هەر له سەرەتاکانی شیعری فارسییەوه بەرچاو دەکەوێت. فێردۆسی له بەشی «پادشایه‌تیی ئەشکانییه‌کان»ی *شانامه‌دا* رووداوی شەپری دژواری ئەردەشیری بابەکانی پادشای ئێران و کورده‌کانی گێراوه‌تەوه که دواى دۆران و لیکترازانى هیژەکانی، به زحمەت خوێ دەرباز دەکات و دواى پینکەوه‌نانه‌وی سوپا، نیوه‌شەو هێرشیان دەکاتەسەر و ئەمجارەیان سەرده‌که‌وێت. هه‌روه‌ها له پەرتووکی *کارنامه‌ی ئەردەشیری بابەکان*یشدا ناماژە بۆ ئەم پینکە‌دانه‌ کراره و سەرۆکی کوردان به «کوردان‌شای مادی» ناسینراوه (فره‌وشی، ۱۳۸۲: ۵۱ له: عبادی جه‌میل و بیات، ۱۳۹۹: ۲۰۴).

سپاهی از اسطخر بی‌مر ببرد
 چو شاه‌اردشیر اندر آمد به تنگ
 یکی روز تا شب برآویختند
 چو شب نیم بگذشت و تاریک شد
 چو آمد سپهبد به بالین کرد
 همه دشت زیشان سر و دست شد
 بشد ساخته تا کند رزم کرد...
 پذیره شدش کرد بی‌مر به جنگ...
 سپاه جهاندار بگریختند...
 جهاندار با کرد نزدیک شد...
 عنان باره‌ی تیزتگ را سپرد
 ز انبوه کشته زمین گست شد
 (شاهنامه، ۱۳۸۶: ۶/۱۶۶-۱۶۸)

موعیژی، شاعیری ده‌رباری سه‌لجووقییه‌کان، کورد و تورک و عه‌ره‌ب به دوژمنی ئەو ده‌سه‌لاته‌ دادەنیت و له په‌سنی ده‌سه‌لاتدارینکدا ده‌لێت رۆحی سامی نه‌ریمان و رۆسته‌می زه‌ر سلاو و ئافه‌رینت لێده‌که‌ن، له هه‌موو شه‌رینکدا کلیلی سه‌رکه‌وتنیت و له هه‌ر شوینیکدا کورد و تورک و عه‌ره‌ب دوژمنایه‌تیان نواند، به سیحری ڕمبی تۆ ته‌فروتونا بوون.

تو را درود فرستند و آفرین گویند
مگر سنان تو مفتاح فتح شد که بدو
ز کرد و ترک و عرب هر کجا به رزمگهی
به فعل نیزه تو چون عصای موسی شد
روان سام نریمان و جان رستم زر
فتوح را به همه رزمهای گشادی در
شدند خصمان چون جاودان افسونگر
که کرد جادویی جاودان هبا و هدر
(دیوان معزی، ۱۳۶۲: ۲۰۸)

له قه‌سیده‌یه کی تری ئەم هۆنه‌ردا بۆ په‌سنی سولتان سنجر و گرتنی غه‌زنین، دیسان به‌ره‌وپرووی
ئاماره‌یه‌کی هاوشیوه‌ ده‌بینه‌وه و له‌مه‌دا باس له کورد، عه‌ره‌ب، غه‌زنه‌وی و خه‌لخ و هیندی، وه‌ک
پینکهاته‌ی سوپای دوژمن، کراوه. خه‌لخ ناوی شارێکی سه‌ر به‌ خه‌تای تورکستان نزیک له‌ ته‌به‌ت
بووه.

آن لشکر انبوه چو از پل بگذشتند
کردند ره حزم رها از فزع و بیم
کرد و عرب و غزنوی و خلخ و هندو
دیدند پس و پیش همه آب و همه نار
چه حاجب و چه میر و چه سرهنگ و چه سالار
گشتند سراسیمه و مخدول به یکبار
(س.پ. ۲۰۲)

له‌م قه‌سیده‌یه‌شدا، که بۆ هه‌مان مه‌به‌ستی سه‌ره‌وه هۆنراوه‌ته‌وه، پاش وه‌سفی فره‌بی و گه‌وره‌بی و
به‌سامیی له‌شکری دوژمن بریتی له‌ هیندی، کورد و عه‌ره‌ب، ده‌گاته‌ باسی دۆرانیان به‌ ده‌ستی
سولتان سنجر ی پاشای به‌ریه‌سنی خۆی که به‌ شای عه‌لم ناوی ده‌بات:

زان سپاه از هندو و کرد و عرب گفتی مگر
نعره ایشان همی در بر بلرزانید دل
زیر رخت و بار ایشان ناتوانا شد زمین
شاه عالم چون به رزم آن سپاه آورد روی
جادوانند از قیاس و اهرم نشان پهلوان
حمله ایشان همی در تن برنجانید جان
پیش گیر و دار ایشان ناشکیبا شد زمان
اسبشان را از هزیمت پاردم کرد از عنان
(س.پ. ۴۸۰)

۴-۱-۴- نواندنه‌وه‌ی کورد وه‌ک پینکهاته‌یه‌کی ئاستنزم

له‌ میژووی ئیسلامی و ئە‌ده‌بی عه‌ره‌بیدا گه‌راندنه‌وه‌ی رپه‌گه‌زی کورد بۆ شه‌یتان و جنۆکه
کلێشه‌یه‌کی باو بووه. مه‌سه‌وودی که یه‌کێکه له‌ناوه‌ دیار و له‌پیشینه‌کان له‌باره‌ی به‌ شه‌یتان
باسکردنی کورد، ده‌لێت «کورده‌کان له‌ بنه‌چه‌دا له‌ نه‌وه‌ی که‌نیزه‌که‌کانی سوله‌یمانی کورپی داودن
کاتی‌ک ده‌سه‌لات و سامانه‌که‌ی له‌ده‌ست دا، ئە‌م که‌نیزه‌کانه‌ که‌وتنه‌ داوی شه‌یتانی دوو‌پرووه‌وه،...
خوای گه‌وره‌ ئافه‌رته‌ باوه‌ر‌داره‌کانی له‌ پاراستن، ئافه‌رته‌ دوو‌پرووه‌کانی له‌ سک‌پر بوو... سوله‌یمان

فهرمانی کرد: ده‌ریان بکه‌ن (اکردوهن) و دووریان بخه‌نه‌وه بو کێو و دۆله‌کان، له‌وی دایکه‌کان مندالیان بوو، به‌خێویان کردن، پاشان خێزانیان پیکه‌ینا و نه‌ویان خسته‌وه، به‌و شیویه‌وه له‌ویوه‌ بانه‌چه‌ی کورد ده‌ستی پیکرد» (له‌شکری، ۲۰۰۹: ۱۳۹-۱۴۰)، «ره‌گه‌زی کورد زیاد له‌پێویستی بو هه‌لبه‌ستراوه، یه‌کیک ره‌گه‌زی کورد بو جنۆکه ده‌گه‌رێتته‌وه، ئه‌ویتریان به‌ هۆزی عه‌ره‌بیان ده‌زانی گوايه‌ روویان له‌ شاخ کردوووه و (ته‌کرید) کراون. یه‌کیکی تریشیان ره‌گه‌زنامه‌ی ئێرانیان پێده‌به‌خشی...» (سندی، ۲۰۰۸: ۷).

پووده‌کیی سه‌مه‌رقه‌ندی (م. ۳۲۹ ک. ۱ / ۹۴۰ ز.). پێشه‌نگی شیعری فارسی له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی چواره‌م، له‌ هۆنراوه‌یه‌کی شینگێری شاعیرێک به‌ ناوی ئه‌بولحه‌سه‌نی مورادیدا، کوردی وه‌ک پیکهاته‌یه‌کی قه‌ومی له‌پال مه‌روه‌زی و رازی و پۆمیدا هێناوه. شیاوی ناماژه‌یه‌ که به‌شیک له‌م شینگێرییه‌ به‌ ناوی مه‌وله‌ویی به‌لخی و بو شینی سه‌نایی غه‌زنه‌ویش تۆمار کراوه و به‌یتی به‌رباسی ئیمه‌ش به‌ تۆزیک جیاوازییه‌وه له‌ هه‌ردوو دیوانه‌که‌دا هاتوووه. مه‌روه‌زی یان مه‌رغه‌زی، واته‌ خه‌لگی شاری مه‌رو له‌ ده‌قه‌ری خۆراسان و رازییش بو خه‌لگی شاری رهی به‌کارده‌هێنرێت، رهی شاریکی کۆنی سه‌رده‌می هه‌خامه‌نشی (ئه‌خمینی) بووه و ئیستاش شاریکی نزیک تاران ئه‌م ناوه‌ی له‌ سه‌ره‌. له‌ ئه‌ده‌بی فارسیدا مه‌روه‌زی و رازی وه‌ک دژبه‌ر به‌کارهێنراون (پ. ۹: مروه‌زی و رازی له‌ فرهنگ معین). لێره‌شدا پووده‌کی وه‌ک دژبه‌ری یه‌کتبه‌ کاری هێناون و له‌ پۆمی و کوردیش هه‌ر بو ئه‌و مه‌به‌سته‌که‌لگی وه‌رگرتوووه. هۆنه‌ر له‌ دێره‌شیه‌ره‌که‌یدا ده‌لیت مه‌روه‌زی و رازی و پۆمی و کورد له‌ سه‌فه‌ردا یه‌کده‌گرن، به‌لام له‌ کۆتاییدا هه‌ریه‌که‌و رپی مائی خۆی ده‌گرێته‌به‌ر، چونکه‌ ئه‌تله‌س و بورد قه‌ت نابنه‌ هاوسان و هاوشانی یه‌کتبه‌:

در سفر افتند به هم ای عزیز مروه‌زی و رازی و رومی و کرد
خانه خود باز رود هر یکی اطلس کی باشد همتای برد؟

(دیوان رودکی، ۱۳۷۶: ۷۷)

لێره‌دا ئه‌تله‌س وه‌ک پارچه‌یه‌کی به‌نرخ‌ی له‌ په‌مۆ چێکراو له‌ به‌رامبه‌ر بورد، جۆریک پارچه‌ی که‌تانیدا، دانراوه. هه‌ر به‌و پێیه‌ وه‌سفی دوو لایه‌نی دژبه‌ری ناهاوشانی مه‌روه‌زی و پۆمی له‌ لایه‌ک و رازی و کورد له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ کراوه. ئه‌بوحنه‌یفه‌ی دینه‌وه‌ری (سال نادیار: ۳۰) له‌م په‌یوه‌ندییه‌دا ده‌لیت، وه‌ک به‌نزم‌دانانیکی به‌ «ساسان» ده‌وترا «ساسانی کوردی». هه‌روه‌ها سه‌نایی، شاعیری سه‌ده‌ی پینجه‌م، له‌ په‌سنی هۆنراوه‌کانی خۆیدا و سه‌رکۆنه‌ی ئه‌و که‌سه‌ی ده‌یه‌ویت به‌ره‌مه‌کانی

بدزیت و بیانداته پال خۆی، ئەو وشانەى سەرەوهى هەر بەو واتا و مەبەستەوه هیناوه؛ واتە، ئەتلەس و رۆمىی لە بەرامبەر بورد و کورددا داناوه:

ببرد رومی و بیارد کرد بدرد اطلس و بباقد برد

(حدیقه/الحقیقه، ۱۳۵۹: ۷۱۳)

شا نەعمەتوللاى وەلى (۷۳۱-۸۳۲ ک. / ۱۳۳۰-۱۴۲۸ ز.) لە وەسفی خواجەبەک، واتە گەورە و سەرۆک یان دەولەمەندیکی غافل و بیبەش لە مەعریفە و زانین کە باش و خراب تیناگا، دەلیت هەرچارە لە سەر هەوا و سروود و ناوازیەک بوو، هەندیەک جار قسەى لە لۆر دەکرد و هەندیەک جاریش لە کورد/ یان هەندیەک جار باسى لۆر و هەندیەک جاریش باسى کوردی دەکرد، کە وێدەچیت مەبەستی هاتەران و پاتەران و وتەى بێ سەرەوبەرە بیّت:

خواجەى غافل برفت و جان سپرد بى خبر از معرفت بویى نبرد
بود مخمورى و مستى مى فروخت صاف مى نوشید و مى پنداشت درد...
صوفیان پوشند صوف خدمتش صوفتى بودى که مى پوشید برد
هر نفس نوعى دگر گفتى سرود گه ز لر گفتى سخن گاهى ز کرد

(کلیات/شعار، ۱۳۵۵: ۲۳۹)

۲-۴- نواندنهوى کورد به پێى واتای پالەکی: دهشتهکی، نهخویندهوار، ریگر

سەر بەشی دووهم کە هەلگری واتای پالەکی وشەى کوردە، لەم سێ بنبەشە پیکدیت: یەک، نواندنهوه وهک ناژەلدار، دهشتهکی و دوورهشار؛ دوو، نواندنهوه وهک نهزان و نهخویندهوار؛ سێ، نواندنهوه وهک چهته و ریگر.

۱-۲-۴- ناژەلدار، دهشتهکی و دوورهشار

کلێشهیهکی باو سهبارهت به کوردهکان ژيانى کوچهرى و دورى له شار و ژياره، که هەر له کۆنهوه وهک راستیهکی چهسپاو بۆ ههموو کوردێک له هەر شوین و ناوچهیهک و بێ رهچاوکردنی چاخ و سهردهم به کار هینراوه. تهناهت بهشیک له کوردان وهک راستیهکی جیگیر پهژاندرانووینه و دووپاتیان کردووتهوه و لهوانهیه هەندیەک کەس هینشتا لهسەر ئەم باوهره بن. «له سهردهمی ئیسلامیدا پهیقی «ئهکرا» یان بۆ ئاماژه به کوردهکان و به هاوشیوهی «ئهعراب» له بهرامبەر وشەى عهڕهیدا زانیوه و وای بۆ چوونه که «اکراد العجم» وهکو «اعراب العرب» دهوارنشین و دوورهژیارن» (مهحمود خهلیل، ۲۰۲۲: ۴۴). له وێژەى کلاسیکی فارسیدا کورد لهم وێنهیهدا زیاتر به دهشتهکی و بیاوانگهر و وشتروان دانراوه.

ئەم وێنە کلێشەییە هەندیک کلێشەیی تری وەک نەزانی، ساویلکەیی و دزی و جەردەبەشی لێ بەرھەم ھاتوو، کە لە درێژە و تارە کەدا باسیان دەکەین. چیانشین و ھەروەھا ژیان لە دەشت و بیوان دوو رەھەندی لیکدزی ئەم کلێشەییەن. «ئەوێ میژوونوسەکان لەسەرەتای تۆمارکردنە میژووییەکانەو تا سەردەمی ئیبن خەلدون و دواتریش لەبارە کوردەو بە ئیمەیان گەیاندوو، ئەوێ ناوی کوردیان لکاندوو بە چیاکانەو، بۆیە بە شیوہیەکی گشتی چیاکان بە شوێنی گوزەران و نیشتەجێبوونی کورد دادەنران. ھەر ئەمەش وای کردوو، کە ھەرێمی چیا بە ولاتی کورد بژمیریت» (لەشکری، ۲۰۰۹: ۴۸).

فیردۆسی لە ئوستورە/ ئەفسانە زەحاکدا بە وروژاندنی روانگەییەکی سەبارەت بە سەرچاوی نژادی و رەگەزی کوردان، بنەچەیان بۆ ئەو لاوانە دەگەرێتێتەو کە بە ھاوکاری چیشتلینەرانی زەحاک لە بوونەخۆراکی مارەکان رزگاریان دەبیت و پێی چیا دەگرەبەر و لەوێ بە شاراوہیی سەقالی ئازەلدار دەبن. پێش ئەو، ئەبووحەنیفە دینەوہری (۲۱۲-۲۸۲ ک. / ۸۲۸-۸۹۵ ز.) لە سەدە سێھەمی کۆچیدا باسی ئەم بێر و برۆایە کوردوو و لەوانەییە فیردۆسی ئەم بەشە چیرۆکەکی لەو وەرگرتیبت. لە درێژە رۆداوە کەدا و دوابەدوای سەرھەلدانی کاوہی ئاسنگەر، ئەم لاوانە بە سەرکردایەتی فەریدوون لە چیاوە دادەگەرێن و دەسلالاتی زەحاک لەناو دەبن.

چو گرد آمدی مرد ازیشان دویت برآن سان کە شناختندی کە کیست خورشگر بدیشان بزی چند و میش سپردی و صحرا نهادیش پیش کنون کرد از آن تخمه دارد نژاد کز آباد ناید بە دل برش یاد^۱

(شاهنامە، ۱۳۸۶: ۵۷ / ۱)

سەعدی (۶۰۶-۶۹۰ ک. / ۱۲۱۰-۱۲۹۱ ز.) لە چیرۆکی بەشی «قەناعەت»ی بوستاندا دەلیت کاتیک لافاوی خەو پیاو لە گەڵ خۆیدا ببات، جیاوازی نییە لە سەر تەختی سولتان بیت یان لە دەشتی کورد:

اگر پادشاهست و گر پینهوز چو خسبند، گردد شب هر دو روز چو سیلاب خواب آمد و مرد برد چه بر تخت سلطان، چه بر دشت کرد

(بوستان، ۱۳۷۱: ۶۱۳)

ئەم وێنەییە ھەروەھا لە داستانی زەحاکي شانامەشدا، کە رەگەزی کوردان بۆ لاوە ھەلا تووکان دەگەرێتێتەو، دەبیریت. بە پێی ئەو ئەفسانەییە ئەو لاوانە ھەندیک مەر و مالاتیان دەدریت و

۱. ئەم هۆنراویە باسی نژاد و رەگەزی تێدایە و دەکریت بخرێتە ریزی نمونەکانی پۆلی یەکەمیشەو.

رهوانه‌ی دهشت و چیا ده‌کرین تا به نهینی و دور له مه‌ترسیی زه‌حاک ژیان به‌سه‌ره‌رن. ویده‌چیت گه‌راندنه‌وه‌ی ره‌گه‌زی کوردان بو‌ئه و خه‌لکه ناژه‌لدار و دووره‌شاره، بوویتیته ژیدهری ئەم کلێشه و وینه باوه‌ی که کورد و ناژه‌لدار ی‌ئیک گریڤه‌ده‌ن. سه‌رنجراکیشه که ناژه‌لی به‌رباس له‌م نموونانه‌ی ئەده‌بی کلاسیکی فارسیدا زۆرجار وشتره و دهشت و بی‌اوایش به شوینی ژبانی ئەو کوردانه دانراوه. ئەم وینه‌یه له شیعی سەنایی غەزەنەویدا دەبینین (بر.: حەدیقە/الحقیقە، ۱۳۵۹: ۳۲۰). هه‌روه‌ها مه‌وله‌وی له دیوانی شه‌مس‌دا ئاماژه‌ی پێداوه و له نیوه‌دپیری دووه‌مدا باس له کورد و مانگه‌شه‌و و وشتر ده‌کات:

دل آواره اگر از کرم‌ت بازآید قصه شب بود و قرص مه و اشتر و کرد
(دیوان شمس، ج ۲، ۱۳۷۸: ۱۳۶)

له چیرۆکی مه‌سه‌وه‌ی شدا دیسان ئەم وینه‌یه دەبینین؛ کاتی‌ک قازی حوکم دەدات به‌ندکراویکی ده‌سته‌به‌تال و فیلباز، که تهنانه‌ت زیندانییه‌کانی ترلع وه‌هاوار هاتوون، به کۆلانه‌کاندا بگه‌رینن و لای خه‌لکی ناو‌زراوی بکه‌ن، سوار وشتری کوردیکی ناوردوو‌فرۆشی ده‌که‌ن؛ کابرا هه‌رچی ده‌پارێته‌وه قازانجی ناییت و له به‌یانییه‌وه تا تاریکان به شوین وشتره‌که‌وه راده‌کات؛ له کۆتاییدا خاوه‌ن وشتره‌که به‌روکی پێده‌گریت و ئەویش پێ ده‌لێت له به‌یانییه‌وه ئەوه‌نده باسی ده‌سته‌به‌تالی من کراوه و هۆشداریی دراوه‌ته خه‌لک، تهنانه‌ت دار و به‌ره‌دیش تیگه‌بیشن، که‌چی ته‌ماح گویی تۆی ناخنیوه، هتد. لێ‌ده‌دا جیا له نواندنه‌وه‌ی کورده‌که وه‌ک وشتردار و سارانشین، ئاماژه‌یه کیش به ساویلکه‌یی دراوه، که ئەمه‌ش ره‌نگی کلێشه‌یه‌کی له‌خۆ گرتوه و له به‌شی دواتردا ده‌په‌رژینه‌ سه‌ری.

گفت قاضی کش بگردانید فاش گرد شهر این مفلس است و بس قلاش...
حاضر آوردند چون فتنه فروخت اشتر کردی که هیزم می فروخت
کرد بیچاره بسی فریاد کرد هم موکل را به دانگی شاد کرد
اشترش بردند از هنگام چاشت تا شب و افغان او سودی نداشت...
ده منادی‌گر بلند آوازیان ترک و کرد و رومیان و تازیان...
چون شبانه از شتر آمد به زیر کرد گفتش منزلم دورست و دیر
برنشستی اشترم را از پگاه جو رها کردم کم از اخراج گاه
گفت تا اکنون چه می‌کردیم پس هوش تو کو نیست اندر خانه کس

(مثنوی، دفتر دوم، ۱۳۷۵: ۳۶-۳۷)

شیاوی باسه که لای نیزیامی گهنجهبیش ئەم وێنەیه دەبینین، بەلام شیوی نواندنهوه و روانگه و بۆچوونی تهواو جیاوازه؛ لهو چیرۆکهی ههوت پهیکهردا که پیرهشواننیککی کورد باسی خهیانهتی گه‌مائه‌که‌ی و تیکه‌لبوونی له‌گه‌ڵ دینله‌گورگینکدا بۆ بارامی گۆر ده‌گێرێته‌وه و ههروه‌ها له‌ چیرۆکی «خیز و شهر»دا، که له‌ سه‌روه‌ه‌ه‌ باسیمان کرد (بر.: بنبه‌شی ۴، ۱، ۲)، شاعیر به‌ شیوی ئەرێتی و له‌گه‌ڵ په‌سنداندا باسی ئەو کورده‌ ئازده‌لدارانه‌ و بارودۆخی ژیان و ژیری و خۆش‌بژیویان ده‌کات و ههروه‌ها به‌ سه‌رنجدان به‌ نمونه‌کانی تری ره‌نگدانه‌وه‌ی کورد له‌ به‌ره‌مه‌کانی ناوبراودا، ئەو وێنەیه‌ به‌سه‌ر هه‌موو کوردینکدا نه‌گشتیتراره‌.

گله‌ای داشت دور از آفت گرگ...
چون بیابانان بیابان‌گرد
گله را می‌چراند دشت بدشت
(هفت پیکر، ۱۳۹۰: ۲۲۶)

دزد خانه به قصد خانه‌بريست...
شيون انگيخت با شبانه‌ی کرد
(س.پ. ۲۷۴)

بود کردی ز مهتران بزرگ
کرد صحرانشین کوه‌نورد
از برای علف بصحرا گشت

شاه دانست کان چه شیوه‌گریست
چون سگی کو گله بگرگ سپرد

۲-۲-۴- نه‌زان و نه‌خوینده‌وار

له‌ شیعری فارسیدا به‌ره‌ورویی ئەم وێنەیه‌ ده‌بینه‌وه‌ که پیکهاته‌یه‌کی قه‌ومی کراوته‌ که‌ره‌سته‌ی وه‌سفی دۆخ و رووداو و گێرانه‌وه‌ی ئەو چیرۆکانه‌ی په‌نجه‌ ده‌خه‌نه‌ سه‌ر نه‌زانی و ساویلکه‌یی و نه‌خوینده‌واری. ئەم وێنەیه‌ ره‌نگی کلێشه‌یه‌کی وه‌رگرتوه‌ و به‌ درێژایی چه‌ندین سه‌ده‌ دووباره‌ بووه‌ته‌وه‌. سه‌عدی له‌ بوستاندا به‌ سه‌ره‌هاتی کوردیک ده‌گێرێته‌وه‌ که شه‌وێک له‌ به‌ر ئیش خه‌وی لێناکه‌وت؛ ته‌بیبیک دێته‌ سه‌ر سه‌ری و ده‌لێت، ئەمه‌ له‌ به‌ره‌وه‌ی گه‌لامیو ده‌خوات و خواردنی ناسازگار له‌ تیری تاتار خراپتره‌، پیم وا نییه‌ ئەم‌شه‌و بیاته‌سه‌ر و ته‌قه‌ز ده‌مریت؛ ئەگه‌ر به‌ پاروویه‌ک له‌و خۆراکی گه‌لامیو ره‌یخۆله‌ی پیچی تییکه‌ووت، هه‌موو ته‌مه‌نی کابرای «نادان» ده‌بیت به‌ هیچ. ئینجا شاعیر له‌ ئەنجامگیری باسه‌که‌یدا ده‌نووسیت: ئەزقه‌زا ته‌بیبه‌ که هه‌ر ئەو شه‌وه‌ ده‌مریت، که‌چی چل سال به‌سه‌ر ئەو رووداوه‌دا تیده‌په‌ری و کورده‌ که هیشتا زیندووه‌. له‌م چیرۆکه‌دا خواردنی گه‌لامیو، که ئیسته‌ خواردنیککی ئاساییه‌ و له‌ نیو گه‌لانی تریشدا باوه‌، دراوته‌پال کورد و له‌ زمانی ته‌بیبه‌که‌وه‌ وه‌ک کارنیککی گه‌مژانه‌ وه‌سف کراوه‌.

شبی کردی از درد پهلو نخفت
از این دست کاو برگ رز می خورد
که در سینه پیکان تیر تتار
گر افتد به یک لقمه در روده پیچ
قضا را طبیب اندر آن شب بمرد
طبیعی در آن ناحیت بود و گفت
عجب دارم از شب به پایان برد
به از ثقل ماکول ناسازگار
همه عمر نادان بر آید به هیچ
چهل سال از این رفت و زنده‌ست کرد

(بوستان، ۱۳۷۱: ۵۶۳)

ئه‌وحه‌ده‌دین کرمانی (۵۶۱-۶۳۵ ک. / ۱۱۶۵-۱۲۳۸ ز.) له‌م چوارینه‌یه‌دا کورد و عه‌رب وه‌ک دوو لایه‌نی دژبه‌ری نه‌زانی، نه‌خوینده‌واری و تینه‌گه‌یشتوویی له‌ لایه‌که‌وه و زانایی و خوینده‌واری و تینگه‌یشتوویی له‌ لایه‌کی تره‌وه، ده‌ناسینیت و ده‌لیت ئه‌و که‌سه‌ی به‌ چرکه‌یه‌ک ناده‌می له‌ گل ئافراند و ده‌توانی بوون بکا به‌ نابوون و له‌ناوی ببات، ده‌توانیت له‌ شه‌ویکی‌شدا کوردینک بکاته عه‌رب. ئه‌مه‌ تیلنیشانه به‌ وته‌یه‌ک که‌ دراوته‌پال عارفیکی ناسراو به‌ ئه‌بوله‌فای کورد و هه‌روه‌هاش باوه‌ تاهیری هه‌مه‌دانی، که‌ به‌پیی ئه‌و ئه‌فسانه‌یه، کابرا کورده‌که‌ شه‌و له‌ خه‌ودا زمانی عه‌رهبی، وه‌ک زمانی زانستی ئه‌وکات، به‌ته‌واوه‌تی فی‌ر ده‌ییت یان به‌سه‌ر هه‌موو زانسته‌کاندا زال ده‌ییت. ئینجا له‌ زمانی ئه‌و که‌سه‌وه ده‌لین: شه‌و وه‌ک کوردینک خه‌وتم و به‌یانی وه‌ک عه‌ره‌یی‌ک له‌ خه‌و هه‌لسام.

آن کس که گل وجود آدم بکند
وآن کس که ز هست نیست عالم بکند
شاید که از آن هزار یک دم بکند
از کرد به یک شب عربی هم بکند

(دیوان رباعیات، ۱۳۶۶: ۳۰۳)

مه‌وله‌ویش له‌ به‌یتیکدا بو نیشادانی لیکدژیی زانایی و نه‌زانی، ئاماژه‌ی به‌مه‌ داوه و عه‌رب و کوردی له‌ به‌رامبه‌ر یه‌کتردا هیناوه. دکتور محمه‌د ئسته‌لامی، ساغکه‌ره‌وه‌ی مه‌سنه‌وی، له‌ شروقه‌ی ئه‌م دیره‌دا، به‌وه‌وه‌ نه‌وه‌ستاوه و ئاوه‌لناوی «بی‌مایه»، واته‌ بی‌قیمه‌تی لی زیاد کرده‌وه و نووسیه‌یه: «شه‌و کوردینکی بی‌مایه بووم و به‌یانی که‌ هه‌ستام، به‌سه‌ر زمانی عه‌ره‌بیدا زال ببووم». (بر. مثنوی معنوی، دفتر اول، ۱۳۷۵: ۴۰۴).

سر امسینا لکردیا بدان
راز اصبحنا عرابیا بخوان

(س.ب. ۱۶۴)

هه‌روه‌ها له‌م دیره‌دا، که‌ دووره‌ژیاریش ده‌نوینتیه‌وه، سه‌باره‌ت به‌ تینگه‌یشتنی ئه‌وین، ده‌پرسیت گوندی چ له‌ خه‌زینه‌ی پادشا ده‌زانیت و چی لیده‌گات؟ نیوه‌دیری دووه‌میش ده‌کاته پالپشتی وته‌که‌ی و

جهخت ده کاتهوه که کورد ته نیا کۆماج (جۆریک کولێره) و دۆ ده ناسیت. ئینجا کوردی به پاشگری «هک» هوه هیناوه که له فارسیدا بۆ نیشاناندانی گچکهیی، دل سووتاندن بۆ که سیک و ههروهها بی پێزی و بی بایه خکردن که لکی لیوه ده گیردریت.

چه داند روستایی مخزن شاه؟
کماج و دوغ داند جان کردک!
(دیوان شمس، ج ۳، ۱۳۷۸: ۱۳۸)

سووزنی سه مه رقه نندی (۱۳۷۹/۴۸۲-۵۶۲ ک. / ۱۰۸۹/۱۰۸۶-۱۱۶۶ ز.) له قه سیده ی په سندان ی ده سه لاتدار ی کدا، خۆی به «کوردیکی ری و نکراو»، واته سه رلی شپا و وه سف کردووه که به هۆی به خشنده یی و به سایه ی سه ری میروه هه تا و ته وه سه ر ری:

کرد ره گم کرده بودم در فراق صدر تو
کرد ره گم کرده را جاهت به ره آورد باز
(دیوان سوزنی، ۱۳۳۸: ۲۲۰)

له نمونه یه کی تردا، ئه وه ده یی ئی سه فه هانی ناسرا و به مه راغه یی (۶۷۰-۷۳۸ ک. / ۱۲۷۱-۱۳۳۷ ز.) به مه به سستی سه رکۆنه و گالته پی کردنی شیخایه تی، بۆ وه سفی شیخی نه زان، له تورکمان و کورد نمونه ده هینیته وه:

سال ها درد و رنج باید دید
تا یکی زین میانه برخیزد
از ریاضت شکنج باید دید
فاضلی از زمانه بر خیزد
ترکمان شیخ شد بده گز برد
صد ورق خواند و جاهلست آن کرد
چيست شیخی؟ بغیر ازین گرمی
قد و ریشی دراز و بیشرمی
(کلیات اوحدی، ۱۳۴۰: ۵۷۱)

جامی (۸۱۷-۸۹۸ ک. / ۱۴۱۴-۱۴۹۲ ز.) له سه ره تای چیرۆ که شیعری سه لاما ن و ئه بسال دا که سه روا تا که ی ساویل که یییه و به مه به سستی نیشاناندانی خاکه رای ی خۆی له هه مه بهر خوا و پارانه وه ی بۆ پیشکه وتن و سوود مه ندبوون له زانایی و تیگه یین هۆنیویه ته وه، به سه ره تاتی که سیک ی ساده و ساویل که ده گیر پته وه که له سارا وه پێی شار ده گر پته بهر و له وه ی له بهر قه ره بالغی و جۆش و خرۆشی خه لکه که سه ری لی ده شپۆت؛ ترسی ئه وه ی لی ده نیشی خۆی ون بکات؛ کووله که یه کی پیده ییت، وه ک نیشانه به په تی که وه له قاچی خۆی گر پته دات؛ فره زانیک له کاتی خه ودا کووله که ی لی ده کاته وه و ده یبه ستی ته قاچی خۆیه وه؛ ئه ویش که له خه و را ده ییت و ئه و دیمه نه ده بینیت، به سه ریدا ده گو رپیتیت و ده لیت هه تیوه هه لسه .. زۆرم پێ سه ی ره، ئه مه منم یان ئه تۆیت؟ ئه گه ر منم ئه و کووله که یه بۆ له لای تۆیه؟ ئه گه ریش ئه تۆیت، ئه ی من کیم و چیم و له کویم؟ ئینجا شاعیر به که لکوه رگرتن له م

سه‌رواتیاه روو له خوا ده‌کات و ده‌لێت من ئەو کابرا ساویلکه بی‌سەرمایەم و پله و پینگەم له هەموو ساویلکه‌کان نزمتره و پێویستیم به یارمەتی تۆیه، هتد:

ساده‌ای از آشوب گردش‌های دهر	کرد از صحرا و دشت آهنگ شهر
دید شهری پر فغان و پر خروش	آمده ز انبوهی مردم به جوش ...
ساده‌ی مسکین چون بدید آن کار و بار	از میانه کرد جا بر یک کنار
گفت اگر جا بر صف مردم کنم	جای آن دارد که خود را گم کنم ...
اتفاقا یک کدو بودش به دست	آن کدو بهر نشان بر پای بست ...
ساده چون بیدار شد دید آن کدو	بسته بر پای کسی پهلوی او
بانگ بر وی زد که خیز ای سست کیش	کز تو حیران مانده ام در کار خویش
این منم یا تو نمی دانم درست	گر منم چون این کدو بر پای توست
ور تویی این من کجایم کیستم	در شماری می‌نیایم چیستم
ای خدا آن خام بی سرمایه‌ام	از همه خامان فروتر پایه‌ام
ده ز فضل رونقی این مرد را	کن ز لطف خود دوا این درد را

(هفت / ورنگ، ۱۳۶۶: ۳۱۲)

ئەم چیرۆکه له نوسخەی هەفت ئەورەنگ-ی ساغکردنەوه‌ی مودەرس گیلانیدا بە شیوەی سەرەوه تۆمار کراوه و بۆ وەسفی ئەو کابرا فەقیرۆکه له دوو وشە «ساده» و «خام» کەلک وەرگیراوه؛ کەچی له نوسخەیەکی تری ئەو بەرەمه‌دا، له جیبی ئەو دوو وشەیه، «گُرد» هاتووه؛ هەرۆه‌ها له‌جیاتیی بەیتی کۆتایی سەرەوه، کە دە‌لێت خوایه ئەم پیاوه پێش‌بخه و پینگە‌ی بەرز بکەوه و دە‌رده‌کە‌ی دە‌رمان بکە (ناماژە‌ی هۆنەر به‌خۆیەتی)، دیسان «گُرد» جیبی «مرد (پیاو)»‌ی گرتووه‌ته‌وه و هاوسە‌رواکە‌شی کراوته «دُرد (تلته‌ی شە‌راو)».

۳-۲-۴- چە‌ته و رینگ

ئەم وێنە‌یه میژوویه‌کی کۆنی هە‌یه و زۆرجار خراوته‌پال ئەو کۆمە‌له‌ خە‌لکانە‌ی کە ملیان به‌ داخوازه‌کانی دە‌وله‌ت و لایە‌نی دە‌سه‌لاتدار نە‌داوه؛ بۆ‌یه‌ وه‌ک هۆ‌کاری ئاژاوه‌ و ناسە‌قامگیری پێ‌ناسه‌ کراون و بە‌م پاساوه‌ هە‌ولێ سەرکوتکردنیان دراوه. ئەم کلێشه‌یه له‌ بە‌رهمە‌ی رۆژئاواییه‌کان سە‌بارده‌ت به‌ گە‌ل و نە‌ته‌وه‌کانی رۆژه‌لاتیش به‌تۆ‌خی رهنگی داوه‌ته‌وه و وێنە‌یه‌کی فرە‌پاته‌؛ له‌ ئە‌ده‌بی کلاسیکی فارسی‌دا بۆ‌ کورد و هە‌ندی‌ک پێ‌که‌اته‌ی تر به‌ کار هێ‌نراوه. له‌ شانامە‌ی فی‌ردۆسی‌دا،

کوردانی دژبه‌ری ئه‌رده‌شیری بابه‌کان به دز ناوزه‌د کراون؛ ئه‌رده‌شیر به له‌شکرکی نه‌ژماره‌وه خوی
بۆ شه‌ر ته‌یار ده‌کات و بۆ سه‌رکه‌وتن و ڕشتنی خوینی دزه‌کان له خوا یارمه‌تی ده‌خوازیت:

سپاهی از اسطخر بی‌مر ببرد بشد ساخته تا کند رزم کرد
بنیکی ز یزدان همی جست مزد که ریزد بر آن بوم و بر خون دزد

(شاهنامه، ۱۳۸۶: ۱۶۶)

فه‌خه‌دین ئه‌سه‌دی گورگانی (م.: ۴۴۶ ک./ ۱۰۵۴ ز.) له به‌شیکی چیرۆکه‌شعیری ویس
و رامین‌دا کاتیک باس له هیز و ده‌سه‌لاتی رامین و دادپه‌روه‌ری و زالبوونی به‌سه‌ر دوژمنانیدا
ده‌کات، ده‌لێت له بن سیبه‌ری ئه‌ودا ئاوه‌دانی و سه‌قامگیری هاتووته‌ئاراوه و هه‌موو شوینیک له
کورد و لو‌ر و ڕینگر و عه‌بیار چۆل کراوه. لێ‌ده‌دا کورد و لو‌ر وه‌ک چه‌ته و ڕینگر پیناسه‌ کراون:

چو رامین دادجوی و دادگر شد جهان از خفتگان آسوده‌تر شد
سپهداران او هر جا که رفتند بفر او همه گیتی گرفتند ...
همه ویرانها آباد کردند هزاران شهر و ده بنیاد کردند ...
به هر راهی ریاطی کرد و خانی نشانده بر کنارش راهبانی
جهان آسوده گشت از دزد و طراز ز کرد و لر و از ره‌گیر و عیار

(ویس و رامین، ۱۳۳۷: ۳۷۶)

ئه‌وه‌دی ئیسه‌فه‌هانی له هۆنراویه‌کدا سه‌باره‌ت به زالم و زلمکردنی ده‌سه‌لاتداران، ده‌لێت ئه‌گه‌ر
شار به سیاست و زۆری سه‌رنه‌یزه و خه‌نجه‌ر به‌رپۆه نه‌چیت، کورد نیوه‌شه‌و سه‌ر مله‌ ده‌گریت و دز
ده‌چیته‌ سه‌ر بانی منال و بیوه‌ژن؛ کاربه‌ده‌سته‌کان وه‌ک مار و مۆر وان، ئه‌ی میر له کوییه؟ هه‌ر
مووچه‌وه‌رگن، دزگیر له کوییه؟ کورد کاروان و گوندی ڤووت کرده‌وه، که‌چی پاسه‌وانی شار
مالی هه‌ردوو لای به‌تالان برد:

چون سیاست نباشد اندر شهر، ندرخشد سنان و خنجر قهر،
نیم‌شب کرد بر کریوه رود دزد بر بام طفل و بیوه رود
همه مارند و مور، میر کجاست؟ مزد گیرند، دزدگیر کجاست؟

(کلیات اوحدی، ۱۳۴۰: ۵۳۳-۵۳۴)

هه‌روه‌ها له هۆنراویه‌کی تردا به‌هه‌ر ده‌نگه‌کانی هۆشداریی ده‌دات و ده‌لێت گه‌وره‌م ئامانه! به‌یی
بارمه‌ته‌ جلویه‌رگ و جامانه به‌تورک و کورد مه‌سپیره:

دزد را پیش رخت راه مده
 خر نه‌ای خرس را کلاه مده ...
 با تو میگوید آن حکیم ولی
 کاول فکر آخرالعمل
 مده، ای خواجه، بی‌گرو زنه‌ار
 ترک را جبه، کرد را دستار...
 (س.پ. ۵۹۷)

لهم چوارینه‌یه‌شدا دیسان‌تهو وینه‌یهی دوویات کردووه‌ته‌وه:
 شطرنج تو ما را بشط رنج سپرد
 لجاج لجاج با تو نتواند برد
 اسبی که تو از رقعہ ربودی و فشرد
 از دست تو بیرون نکندش بدو کرد
 (س.پ. ۴۳۹)

سه‌نایی-ش له «چیرۆکی ژنی دادخواز و سولتان مه‌حموود» دا ئەم وینه‌یهی خستووه‌ته به‌رچاو
 (بر.: حقیقه‌الحقیقه، ۱۳۵۹: ۵۴۵). هه‌روه‌ها مه‌وله‌وی به‌لخی له‌م غه‌زه‌له‌یدا به‌کورتی ئاماژە‌ی بو
 چیرۆکی دزینی هه‌نبانه‌ی تورکیک له‌ لایه‌ن کوردینکه‌وه کردووه. به‌ وته‌ی ساغکه‌ره‌وه‌ی
 دیوانه‌که‌ی، له‌وه‌ده‌چی شیعره‌که‌ ناته‌واو بی‌ت.

پوست بهل دست در آن مغز زن
 یا بشنو قصه‌ی آن ترک و کرد
 کرد پی دزدی انبان ترک
 خرقة پوشید و سر و مو سترد
 (دیوان شمس، ج ۲، ۱۳۷۸: ۲۶۴)

ئەم وینه‌یه له‌ غه‌زه‌له‌یکێ تری مه‌وله‌ویدا به‌ راشکاوی خراوه‌ته به‌رچاو؛ ده‌لێت کوردم دیوه‌ دزی
 بکات، به‌لام سه‌یری ئەم کورده‌ی ئیئمه‌ بکه‌ که‌ ته‌نانه‌ت کوردیشی دزی:
 کرد دیدم کو کند دزدی و لیک
 کرد ما را بین که او دزدید کرد
 (س.پ. ۱۵۵)

۵. ته‌نجام

لێکۆڵینه‌وه‌ی به‌رده‌ست به‌ مه‌به‌ستی ده‌رخستنی چۆنیه‌تی ویناکردن و نواندنه‌وه‌ی کورد له‌ شیعری
 کلاسیکی فارسیدا، په‌رژایه‌سه‌ر لێکۆڵینه‌وه‌ی نزیک به‌ هه‌زار سال شیعری فارسی له‌ سه‌ده‌ی ۱۷
 کۆچی / ۱۰ی زایینییه‌وه‌ هه‌تا سه‌ده‌ی ۱۳ی کۆچی / ۱۹ی زایینی. جه‌ختی ئەم توێژینه‌وه‌یه له‌سه‌ر
 په‌یقی «کورد» و وشه‌ی گرێدراوی وه‌ک «ئه‌کراد» و «کوردی» بوو؛ بۆیه‌ نه‌په‌رژایه‌ سه‌ر شوین
 و که‌سایه‌تییه‌کان و بابه‌تی په‌یوه‌ندیداری تر. ئەنجامی تاوتوێکردنی ده‌قه‌ به‌رده‌سته‌کان، ره‌نگدان‌ه‌وه‌ی
 به‌رچاوی ئەم وشه‌ و واتایه‌مان بو‌ ده‌رده‌خه‌ن. شیوه‌کانی نواندنه‌وه‌ی کورد و وینه‌ فه‌رپاته‌کانی له‌
 هه‌نراوه‌ی کلاسیکی فارسیدا دوو وینه‌ی سه‌ره‌کی له‌خۆ ده‌گرێت:

- وێنە یە کەم، کوردی بە پێی واتای سەرەکی و باوی خۆی، وەک پێکھاتە یەکی قەومی و ڕەگەزی نواندووەتەو.

- وێنە دوو، بە پێی واتایەکی پالەکییە و کورد وەک دەشتەکی، دەوارنشین، دوورەشار، شوان و نازەلدار نیشان دراوە و هەر بەو پێیە نەزانی و نەخوێندەواری و چەتە و ڕینگریشی خراوتە پال.

وێنە یە کەم، فرەترین پشکی بەرکەوتوو و لەم سێ بنبەشە پێکھاتوو: ۱. نواندەو وەک خۆی بەبێ هەلسەنگاندن و بێ دانەپالێ واتای ئەری و نەری، بریتی لە پێکھاتە یەکی جیای قەومی و ڕەگەزی و هەروەها وەک شەرڤان و پیکھینەری بەشیک لە سوپا؛ ۲. نواندەو بە شیوەی ئەری و لە گەڵ پەسندان؛ ۳. نواندەو بە شیوەی نەری، بریتی لە دوژمن و بەرھەڵستکار و پیکھاتە یەکی ناستنزم.

لە کۆی دەقە تاوتوێکراوەکاندا کورد وەک پیکھاتە یەکی سەر بەخۆ لە پال پیکھاتە ڕەگەزییەکانی وەک هیندی، ڕۆم، عەرەب، بەلووچ، فارس، تورک و هتد، باسی لێوە کراوە. ئەم ئاماژەیە لە کۆتترین دەقەکانەو بەگەرەتا بەرھەمە دوایییەکان و بەرچاو دەکەوێت و یە کەم ڕەنگدانەوێ لە هۆنراوەی کۆی ڕوودەکی سەرھەڵبەسەرەکان بە گەڵ سەرھەڵبەسەرەکانی شیعی فارسی لە سەدە ی چوارەمی کۆچیدا. شیای سەرئەجە، کورد نەک هەر لە تورک و عەرەب و ڕۆم و هیندی و هتد، بە لکو لە ئێرانی / فارس / عەجەمیش جیا کراوتەو. لە پەيوەندی لە گەڵ نژاد و ڕەگەزدا، سەرھەڵبەسەرەکان نواندەوێ نەرییەکانی کورد لە بەشیک لە هۆنراوە فارسییەکاندا، بەلام بە پێچەوانە سەرچاوە میژوووییە ئیسلامییەکان بە گشتی و هەروەها وێژە سەرھەڵبەسەرەکانی بە تاییەت، لە دەقە تاوتوێکراوەکاندا ڕەچەڵەکی کورد بۆ کەس و شتی دوورلەوایی وەک کۆو جنۆکە یان ڕەگەزی عەرەب و فارس نەگەرێندراوتەو. تەنیا ئاماژە ی نزیکی لەم وێنە سەرھەڵبەسەرەکان، لە ئەفسانە ی زەحاک شنامە ی فێردۆسی دا بەدی دەکریت، کە تێیدا نژادی کوردەکان بۆ ئەو لاوانە گەرێندراوتەو کە بە یاری دە ی چیشتلینەران لە بوونە خۆراکی مارەکانی زەحاک رزگاریان بوو. بە سەرئەجەم بەدی دینەوێ سەرھەڵبەسەرەکان پێش دانانی شنامە لە سەدە ی چوارەمی کۆچیدا ئاماژە ی بۆ ئەم بابەتە کردوو، وێدەچە فێردۆسی ئەم بیر و باوەری لەو یان لە سەرچاوە یەکی تری زارەکی / نووسراو وەرگرتی. شیای باسە کە لە گێڕانەوێکانی تری ئەفسانە ی زەحاکدا، بۆ نمونە لە *فەرمانە زنامە ی دانراوی سەدە ی پێنجەم و کووشنامە*، هۆنەوێ ئێرانسان لە هۆنەوانی کۆتایی سەدە ی پێنجەم و سەرھەڵبەسەرەکانی سەدە ی شەشەمدا، ئاماژە ی لەم شیوە ی ناییەت.

له په یوهندی له گه‌ل وینه‌ی دووه‌مدا، لیکۆلینه‌وه‌ی هۆنراوه‌ی کلاسیکی فارسی ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خات که ئاماژهی ئه‌م په‌یقه‌ هه‌میشه و له هه‌موو شوێنیکدا بۆ قه‌وم و په‌گه‌زێک به‌ ناویشانی کورد نه‌بووه؛ به‌لکو له‌م نمونانه‌دا بۆ وه‌سفی ئه‌و خه‌لک و خه‌لانه‌ش (کورد یان غه‌یره‌کورد) به‌کار هه‌نراوه که دوور له‌ شار و له‌ ده‌شت و چیا‌دا به‌ ئاژده‌لداری و ژیا‌نی کۆچه‌رییه‌وه‌ سه‌رقا‌ل بوونه. که‌وا‌بوو، له‌م نواندنه‌وه‌یه‌دا، که‌ زیاتر نه‌رێنیه‌، په‌یقی کورد له‌ واتای پا‌له‌کییدا نوێندراوه‌ته‌وه‌ و وینه‌ گرێدراوه‌کانی به‌ شیوه‌ی کلێشه‌یی و گشتی‌تراو به‌ درێژایی چه‌ندین سه‌ده‌ له‌ گۆڕپیدا بوونه و به‌ به‌رده‌وامی و له‌ شیوه‌ی هه‌ندێک بێر و روانگه‌ی چه‌قه‌به‌ستو‌دا به‌ره‌م هه‌نراونه‌ته‌وه‌. به‌ واتایه‌کی تر، ده‌کرێت بێژین لانیکه‌م به‌شیک له‌م وینه‌گه‌له، بۆ زه‌قه‌کردنه‌وه‌ی ده‌لاله‌تیکی پا‌له‌کی له‌بری واتا سه‌ره‌کییه‌که‌ی ده‌گه‌رێنه‌وه‌؛ ئینجا هه‌ر به‌و پێیه‌ وه‌ک کلێشه‌یه‌ک بۆ وه‌سفی سا‌یلکه‌یی و نه‌زانی و هه‌روه‌ها رێنگریش که‌لکی لیوهر‌گیراوه. وه‌ک نمونه‌یه‌کی هاوشیوه‌، ده‌کرێ ئاماژه‌ بۆ وشه‌ی «ئه‌عرا‌بی» بکه‌ین که‌ هه‌میشه‌ ها‌وواتای په‌گه‌زی عه‌ره‌ب و عه‌ره‌ب‌زمان نه‌بووه، به‌لکو وه‌ک ئاماژه‌یه‌کی گشتی بۆ گشت خه‌له‌ بیا‌وانگه‌ر و سا‌رانشینه‌کان که‌لکی لی وهر‌گیراوه؛ یان «تورک»، که‌ جیا له‌ ئاماژه‌ قه‌ومی و په‌گه‌زییه‌که‌ی، زۆر جار به‌ واتای «جوان و شه‌نگ و هتد» به‌کار هه‌نراوه.

ئاشکرایه‌ که‌ رێگایه‌کی سه‌ره‌کی و گرنگی دا‌یینه‌کردنی بێدا‌ویستییه‌کانی ژیا‌نی مرۆف له‌ سه‌رده‌می پێش‌مۆ‌دی‌ندا ئاژده‌لداری و چیا و ده‌شتیش جێی پێوست و له‌باری ئه‌م کاره‌ بووه‌ وو ئیستاش له‌ زۆر شوێندا به‌رده‌وامه‌. دیا‌ره‌ لانیکه‌م به‌شیک له‌ کورده‌کانیش به‌م شیوه‌ژیا‌نه‌وه‌ سه‌رقا‌ل بوونه و له‌وانه‌شه‌ له‌ هه‌ندێک شوێندا قورساییه‌که‌ زیاتر به‌ لایاندا شکا‌ییه‌ته‌وه‌ و فره‌تر به‌م کاره‌وه‌ خه‌ریک بوویتن؛ بۆیه‌ واتا پا‌له‌کییه‌که‌ شوێنی واتا سه‌ره‌کییه‌که‌یان گرته‌بێته‌وه‌. ئه‌م با‌هه‌ته‌ له‌ لایه‌ن چه‌ند توێژه‌ریکه‌وه‌ مشتومری له‌سه‌ر کراوه‌ و لایه‌نیکی ئه‌م مشتومره‌ هه‌ولیداوه‌ واتا پا‌له‌کییه‌کان به‌سه‌ر سه‌رحه‌م ده‌قه‌کاندا به‌هه‌ڵه‌ن و به‌ هه‌نانه‌وه‌ی هه‌ندێک نمونه‌ و چا‌وپۆشی له‌ گه‌لیک به‌لگه‌ و نمونه‌ی دیکه‌، بیه‌سه‌لمی‌نێت که‌ په‌یقی کورد نه‌ک ئاماژه‌ بۆ قه‌وم و په‌گه‌ز، به‌لکو به‌ واتای شوان، دوورده‌ژیا‌ر، نه‌زان و هتد به‌کار هه‌نراوه. دیا‌ره‌ بۆ‌چو‌نی ئه‌م تا‌قمه‌ نا‌راست و نا‌زانستییه‌ و ئاما‌نجی‌کی ئایدیۆ‌لۆژیکی له‌ پشته‌وه‌یه‌؛ به‌لام به‌ له‌به‌ر‌چا‌و‌گرته‌ی واتا پا‌له‌کییه‌کان، ده‌کرێت بلی‌ین لانی که‌م

به شیک لهو وینه نه رینیا نهی باسما کردن و رهنگدانه و بیان له ئە دەبی فارسیدا بهرچاوه، ناچنه چوارچۆوی کلێشه ره گهزی و قهومییه کانهوه، که زیاتر له سهردهمی مؤدی رندا بوونه ته باو.^{۱۱} جی سهرنجه که هه ندیک لهو کلێشانه ی له گه شتنامه ی رۆژه لاتناساندا سه باره ت به کورد و گه لانی تر تۆمار کراون، دووپات کردنه وه ی ئه و روانگه باوانه ن که چه ندين سه ده پيش ئه وان به ره هم هاتوون و رهنگدانه و بیان له وێژهی بهرباسدا بهرچاوه. ده کریت بلین له م رهوشه دا پیکهاته گه لی بیده سه لات یان که م ده سه لات بوونه ته ئۆبژه و بهر په لی رۆژه لاتناسی دوو جاره و دووپاته؛ واته، له لایه که وه، ده سه لاتداری ناوچه که کلێشه و وینه هه لسا زراوه کانیان به درێژی میژوو به سه ریاندا سه پاندوه؛ له لایه کی تریشه وه، رۆژئاوا ییه کان له سه ر ئه و بنه مایه و ههروه ها به یی بۆ چوون و لیکدانه وه ی خۆیان وینه چه قه به ستوو ه کانیان تازه کردوو ته وه. ده سه لاتدار و نیژده رۆژئاوا ییه کان به سوو ککردنی گه ل و نه ته وه رۆژه لات ییه کان و ناساندنیان به گه مژه و نه زان، دووره ژیار، دز و جهرده، شه رانی و هۆی هه ره شه و چیتر، ئه و مافه یان به خۆیان داوه هیرشیا ن بکه نه سه ر و له روانگه ی خۆیا نه وه له و دۆخه رزگار یان بکه ن و ژیا نیکی شارستانی و مرۆفانه یان بۆ دا یین بکه ن! ئه م شیوازی نواندنه وه ی رۆژه لات له لایه ن رۆژئاوا ییه کانه وه، ئە لقه یه ک له و زنجیره ی ئه و په یوه ندییه سه رده ست- بنده ستانه به که، لانی که م به شیک یان، پيشتر له سنوره جوگرافیا ییه جیا جیا کاند و به یی ده سه لات و بیده سه لات یی کۆمه له و پیکهاته قهومی، عه شیریه یی، دینی و مه زه به ییه جیا وازه کان، له گۆریدا بووه

۱۱. شیوازی ناماژه یه که ئه م وینه و روانینه کلێشه ییانه ی له م توێژینه وه یه دا نمونه مان بۆ هینانه وه، ویدچه ی له م سه رده مه دا کال بوویتنه وه و لانی که م به شی زۆریان ده ربازی و ته ی سه ر زاری جه ماوهر و وێژهی نوئی فارسی نه بوویتن. بۆ پالېشتی ئه م بۆ چوونه، ده توانین ناماژه بۆ وتاری «تاوتوئیکاری کۆمه لئاسانه ی په یوه ندی کۆمه له قهومییه کان له ئیراندا» (رحی پور، ۱۳۹۹) بکه یین که سه رنجی خسته وه سه ر نوکته و گالته به یه ک کردنی پیکهاته کانی ئیران له تلگرامدا و به م ییبه نوکته گه لی په یوه ست به فارس، لوپ، تورک، عه ره ب و ههروه ها ئه وانه ی خه لکی شاره کانی ئابادان، قه زوین، شیراز، ره شت و ئیسه فه هانی تاوتوی کردوو؛ به لام له م توێژینه وه یه دا هیه چ ناماژه یه ک به کورد و شاره کورد ییه کان نه کراوه و نه بوونه ته که ره سه ته ی نوکته و گالته پیکردن، یان ره نگه ئه و نه ده نه بوویتن که بینه دیارده و به م ییبه ش باه ته ی به رباسی لیکۆلینه وه که. ههروه ها به یی دۆزراوه کانی توێژینه وه یه ک به ناو نیشانی «سه ردا نی گه شتیاران بۆ کوردستان. به ره مه هینانه وه ی کلێشه کۆنه کان یان هه لسا زرا نیماژ گه لی نوئی» (محمدی و محمدی، ۱۳۹۹) «گه شت بۆ [بارێز گای] کوردستان لیکه وته ی وه کوو گۆرانی روانگه له مه ر دانیشتوانی خۆجی، ئه زمونی گه شتیکی خۆش و ییوه ی، هه لسا زرا نیماژ گه لی له واقع تری کتر، ناماد یی زیاتر بۆ په ژراندنی جیا وازی و فره به نگ یی فه ره هنگی و، ره تکرده وه ی ئه مه وه یی کوردستان و ناسه قامگی ری، بۆ گه شتیاران به دا واهه بووه». له لایه کی تریشه وه، کورد له رۆمانی فارسیدا ره نگدانه وه یه کی ئه وتوی نیبه (رحی، ۱۳۹۴)، که ئە له به ت نه مه یان جوړنیک ئاو رلینه دا نه وه ییوه دیاره. به ییچه وانه ی بارو ده خ ی باسکراوی سه ره وه، هه ندیک میدیا ی ده سه لات پارێزیش هه ن که، به ییچه وانه وه، له پیناو دژایه تیکردنی فره به نگ یی زمان ی و چان دیدا بۆ خۆیان په ره پیدر و ته نانه ت خولقیته ره ی کلێشه ی نوئی ره گه زی و نه تیک یین.

و تاییدت به شیوه پروانینی رۆژئاوا بۆ رۆژهللات و نتهوه سهردهسته کانی ئەم سهردهمه نییه. زۆرداران هەر له کۆنەوه بۆ پاساودانی دۆژمنایهتی و کۆکردنەوی هیژ به مه‌بهستی هێرشکردنه سه‌ر دراوسێکانیان که‌لکیان له‌و چه‌شنه نواندنه‌وه چه‌واشه‌کارانه‌یه وه‌رگرتوه. به‌شیک له‌ وێنه کلێشه‌یه‌یه‌ کانی باسکراو له‌م توێژینه‌وه‌یه‌ شدا نیشانده‌ری ئەو شیوه‌ په‌یوه‌ندیانه‌ن و پروانینیان سووکدان‌ه‌رانه و له‌ سه‌ره‌وه بۆ خواره؛ ئە‌گه‌رچی ناکرێ به‌ ته‌واوتی و بی‌ له‌ به‌رچاوه‌گرتنی جیاوازیی سه‌رده‌م، به‌ چاویلکه‌ی هه‌نووه‌ سه‌یری هه‌موو وه‌سف و وێنه‌کان بکری‌ت.

سه‌رچاوه‌کان

الف. فارسی:

- اباذری، یوسف و کریمی، جلیل (۱۳۸۵). «آیا شرق‌شناسی را پایانی هست؟»، فصلنامه /نجم‌ن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، د. ۲، ش. ۶، آذر، صص. ۱۷۳-۱۵۵.
- اشیر اخسیکتی (۱۳۳۷). *دیوان اشیرالدین اخسیکتی*، تصحیح رکن‌الدین همایون فرخ، تهران: رودکی.
- الدینوری، ابوحنیفه (سال نادیار). *الاخبار الطوال*، تحقیق: عمر فاروق الطباع، بیروت: دارالارقم.
- اوحدالدین کرمانی (۱۳۶۶). *دیوان رباعیات*، به کوشش احمد ابومحجوب، تهران: سروش.
- اوحدی اصفهانی (۱۳۴۰). *کلیات اوحدی اصفهانی*، تصحیح سعید نفیسی، تهران: امیرکبیر.
- تاریخ سیستان* (۱۳۸۱). تصحیح محمدتقی بهار، تهران: معین.
- ترابی اقدم، محمود (۱۴۰۱). «نظام دیگری‌سازی در سریال آمریکایی دنیای غرب: با تأکید بر انگاره‌های رؤیای آمریکایی»، فصلنامه *مطالعات فرهنگ-ارتباطات*، ش. ۹۰، صص. ۷-۳۳.
- جامی (۱۳۶۶). *مثنوی هفت اورنگ جامی*، تصحیح مرتضی مدرس گیلانی، چاپ دوم، تهران: سعدی.
- - - (۱۳۷۸). *مثنوی هفت اورنگ*، تصحیح جابلقا دادعلیشاه، اصغر جانفدا، ظاهر احراری و حسین احمد تربیت، تهران: مرکز مطالعات ایرانی.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۶). «کلیشه‌های زبانی در متون کلاسیک ادب عامه فارسی»، *جستارهای زبانی*، ش. ۴۰، صص. ۷۸-۵۳.
- رجبی، عرفان (۱۳۹۴). «مطالعه تطبیقی بازنمایی کردها در رمان‌های فارسی پسانقلاب: ۱۳۶۰-۱۳۹۰»، *پژوهشنامه ادبیات کوردی*، ش. ۱، صص. ۱۵-۲۴.
- رسول‌نژاد، عبدالله (۱۳۹۷). «سیمای کرد در شعر کلاسیک عربی». *ادب عربی*، س. ۱۰، ش. ۲، صص. ۱۴۳-۱۲۴.

- رضی پور، پرنیا (۱۳۹۹). «بررسی جامعه‌شناختی روابط گروه‌های قومی در ایران (با تأکید بر جوکهای تلگرامی)»، *مطالعات اجتماعی اقوام*، دوره ۹، شماره ۲، صص. ۱۶۷-۱۸۸.
- رودکی سمرقندی (۱۳۷۶). *دیوان رودکی*، به کوشش سعید نفیسی و ی. براگینسکی، چاپ دوم، تهران: نگاه.
- سعدی شیرازی (۱۳۷۱). *بوستان*، به کوشش خلیل خطیب رهبر، چاپ دوم، تهران: صفی علیشاه.
- سنایی غزنوی (۱۳۵۹). *حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه*، به تصحیح مدرس رضوی، تهران: دانشگاه تهران.
- - - (۱۳۸۸). *دیوان حکیم سنایی*، مقدمه و شرح مدرس رضوی، چاپ هفتم، تهران: سنایی.
- سوزنی سمرقندی (۱۳۳۸). *دیوان حکیم سوزنی*، تصحیح ناصرالدین شاه‌حسینی، تهران: امیرکبیر.
- شاه نعمت‌الله ولی (۱۳۵۵). *کلیات اشعار شاه نعمت‌الله ولی*، به سعی جواد نوربخش، تهران: خانقاه نعمت‌اللهی.
- شمس، اسماعیل (۲۰۲۲). «نقدی بر سخنان دکتر عبدالکریم سروش درباره معنا و مفهوم کرد»، (ده‌قی <https://t.me/kurdistanname> pdf)
- شمس مغربی (۱۳۵۸). *دیوان عارف صمدانی مولانا شمس مغربی*، به اهتمام میرطاهر و تصحیح صادق علی، ؟: نشر تکیه خاکسار جلالی.
- صالحی، ژیلا و احمد پارسا (۱۳۹۰). «بررسی جلوه‌های زبانی فرهنگ مادری در خسرو و شیرین و هفت پیکر نظامی گنجه‌ای»، *کاوش‌نامه*، ش. ۲۲، صص. ۵۷-۳۱.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۷). *تاریخ ادبیات ایران*، جلد اول و دوم، چاپ چهارم، تهران: جاگرمی.
- عبادی جمیل، سعید و حسین بیات (۱۳۹۹). «درک نادرست معنای کرد در شاهنامه»، *کاوش‌نامه*، ش. ۴۶، صص. ۲۰۹-۱۹۱.
- فخرالدین اسعد گرگانی (۱۳۳۷). *ویس و رامین*، به اهتمام محمد جعفر محجوب، تهران: اندیشه.
- فردوسی توسی (۱۳۸۶). *شاهنامه*، تصحیح جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.
- قآنی شیرازی (۱۳۶۳). *دیوان حکیم قآنی شیرازی*، تصحیح ناصر هیری، تهران: گلشایی.
- قطران تبریزی (۱۳۶۲). *دیوان حکیم قطران تبریزی*، تصحیح محمد نجوانی، تهران: ققنوس.
- گنجور: مالپه‌ری تایبته به ده‌قه کانی ئه‌ده‌بی فارسی <https://ganjoor.net/>
- گودیکانست، ویلیام (۱۳۸۳). *پیوند تفاوت‌ها: راهنمای ارتباط کارآمد بین‌گروهی*، ترجمه مسعود هاشمی و علی کریمی، تهران: تمدن ایرانی.

مالمیر، تیمور (۱۳۸۷). «کرد در شاهنامه»، *مطالعات ایرانی*، ش. ۱۴، صص. ۱۷۴-۱۶۱.
 محمدی، جمال و فریدین محمدی (۱۳۹۹). «مسافرت گردشگران به کردستان: بازتولید کلیشه‌های قدیم یا برساخت ایماژهای جدید»، *مطالعات مدیریت گردشگری*، ش. ۵۲، صص. ۱۰۸-۷۹.
 معزی (۱۳۶۲). *کلیات دیوان معزی*، تصحیح ناصر هیری. تهران: مرزبان.
 مولوی بلخی (۱۳۷۵). *مثنوی*، دفتر اول، دوم و سوم، تصحیح محمد استعلامی، چاپ پنجم، تهران: زوار.

مه‌حمود خلیل، ئەحمەد (۲۰۲۲). *وینە‌ی کورد له سه‌رچاوه‌کانی که‌له‌پووری ئیسلامیدا*، وەرگێڕانی سه‌ریه‌ست قادر، ب‌لاوکراوه‌ی کتێبخانه‌ی هه‌ژار موکریانی.

- - - (۱۳۷۸). *کلیات شمس (دیوان کبیر)*، جزء دوم و سوم، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، چاپ چهارم، تهران: امیرکبیر.

نظامی گنجه‌ای (۱۳۶۴). *لیلی و مجنون*، تصحیح بهروز ثروتیان، تهران: توس.

- - - (۱۳۹۰). *هفت پیکر*، تصحیح حسن وحید دستگردی (به کوشش سعید حمیدیان)، چاپ دهم، تهران: قطره.

ویلیامز، کوین (۱۳۸۶). *درک تئوری رسانه‌ها*، ترجمه رحیم قاسمیان، تهران: ساقی.

هال، استوارت (۱۳۹۳). *معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی*، ترجمه احمد گل‌محمدی، چاپ دوم، تهران: نی.

ب. کوردی:

تاوگۆزی، سالار (۲۰۲۲). «کورد له زمان و ئەدهبی عه‌ره‌بیدا»، ئە کادیمیای می‌گامیند پله‌س، (وێبینار).

ده‌غاقله، عه‌قیل (۲۰۲۲). «کلێشه‌ی ڕه‌گه‌زی جیاییخوازی»، وەرگێڕانی مه‌زه‌هر ئیبراهیمی، (مالپه‌ری ژنه‌فتن: <https://jineftin.krd/2022/09/09>).

سندی، به‌درخان (۲۰۰۸). *کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری له دیدی رۆژه‌لاتناسیدا*، وەرگێڕانی ئیسماعیل ئیبراهیم سه‌عید، هه‌ولێر: موکریانی.

له‌شکری، حه‌ده‌ر (۲۰۰۹). *وینە‌ی کورد له زانینی می‌ژوویی ئیسلامدا*، وەرگێڕانی محه‌مه‌د تاتانی، سلێمانی: ده‌زگای کوردۆلۆجی.

محهمه‌دی، جه‌مال (۲۰۲۰). «کورد و ئەویدی»، *پۆلیتیا*، سالی دووهم، ژ. ۴، ل. ۲۴-۴.